

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛ. ОХРИДСКИ“
Геолого-географски факултет
Катедра Регионална и политическа география

Марин Русев

ПОЛИТИЧЕСКА ГЕОГРАФИЯ
ГЕОПОЛИТИКА И
СИГУРНОСТ

учебно пособие

София, 2017

1. ГЕОГРАФИЯ

Съвременните науки имат сложно взаимодействие, което предизвиква висока степен на условност при опитите да се дефинират еднозначно техните основни обектни и предметни аспекти, техните вътрешни структури. През своето хилядолетно развитие те използват разнообразен набор от изследователски техники, подчинени на непрекъснато изменящи се методологични подходи и научни парадигми*. Независимо от безспорните общи гносеологични основи, това води до поява на различни по своя изследователски предмет, но тясно взаимно обвързани, научни клонове и направления.

Географията е единна наука, изучаваща пространствените измерения на конкретното взаимодействие между природни и обществени явления и процеси в глобален, регионален и локален мащаб. Макар и привидно елементарна, тази дефиниция разкрива достъпно обектната и предметната същност на географски изследвания. Равностойната значимост на историческия анализ води до определено усложняване на дефиницията, тъй като предметът на географията се отличава с пространствена (хорологична) и времева (хронологична) детерминираност. Това предопределя крайната ѝ цел – пространственото изучаване и прогнозиране на исторически развиващи се природно-обществени явления и процеси.

Понятието *пространство* има фундаментално методологично значение за географската наука. Неговата същност се интерпретира многостранно в зависимост от конкретните изследователски акценти. То е предмет на вековни дискусии, в които се включват и представители на редица други главни научни направления. Най-голямо влияние върху географските изследвания сред тях оказват философията, физиката и математиката. Необходимо е да се уточни, че географското значение на пространството не е напълно идентично с неговото философско или физико-математическо значение, въпреки че априорно се опира на тях. Философската интерпретация на географската методология дава основание времето да се

* От *парадигма* (*paradigma*) – буквално *модел, пример*. В научната теория се използва за обозначаване на мисловния модел; на конюнктурно наложилите се през определена епоха набор от практики в изследванията на дадена наука.

разглежда като предмет на изследване не само в историята, както и пространството не е обект на изследване единствено в географията. Професионална защита на хорологично-хронологичната същност на географията се открива в трудовете на Hettner (1927), Hartshorne (1939, 1959), Марков (1965), Бунге (1967), Харвей (1974), Haggett (1975), Wallerstein (1993) и други. На тази основа Бояджиев (1995) представя географията като “геохронологична наука”. Със същата степен на условност обаче като такава може да се посочи и историята. Morazé (1986) дори я нарича геоистория. У нас част от въпросите, засягащи същността на научната категория географско пространство, са анализирани от Колев (1980, 1997, 2007), Зяпков (1997) и Стоянов (2000, 2008).

Географското познание възниква още в Древността и поставя началото на много природни и обществени научни направления. Недвусмислено потвърждение на това има във философските съждения на Кант (1802): „Нашите знания могат да бъдат систематизирани или по понятия, или по време, или по пространство”.

Формирането на първите елементарни географски представи и познания е пряко свързано с процеса на социологизация на обитаемото планетарно пространство. Информацията за околната среда става първостепенна още в началните етапи на човешката еволюция. Познаването на релефните особености на местността, всекидневната нужда от вода и храна, възможностите за защита от неблагоприятни климатични явления, диви зверове или съседни племена се превръщат в най-важни условия за оцеляване. Стихийно се формира система от сложни взаимоотношения на отделните индивиди или общности с обитаемата среда. С времето социалните контакти на племенните групи се задълбочават, нараства информационният обмен помежду им. Постепенно елементарният битов географизъм в мисленето и общуването се замества с предаваща се от поколение на поколение информация, основаваща се на специфично пространствено мислене и предизвикваща специфично поведение в географското пространство.

Едно от първите цивилизационни постижения е придобиването на умения за изобразяване на околното пространство чрез планове и карти. Географската

визуализация става първостепенен фактор за гарантиране на обществения ред и ускоряване на социално-икономическия прогрес. Преселническата активност, разширяващият се стокообмен и нарастващата стопанска ефективност предизвикват позитивно преосмисляне на бита и културата в първите цивилизационни региони. През Древността и Ранното Средновековие те разширяват географския си обхват и постепенно създават дифузионни контакти помежду си. Рязко нараства обменът на културно-политически и икономически нововъведения.

С Великите географски открития започва глобализация на световното развитие. Ограничените и слабо систематизирани представи за света търпят качествена промяна. Намаляват „белите петна” върху географските карти, фрагментарните знания прерастват в научни концепции, издават се енциклопедии. Вече не само откритията и описанията на нови пространства определят същността на географското познание. Появяват се първите опити за систематизиране на натрупания емпиричен материал. Задълбочава се диференциацията на географската наука – създават се нови клонове и направления, изследващи природните и обществените закономерности, както и взаимодействието между тях.

Еволюцията на географските идеи е резултат от влиянието на различни фактори, тясно свързани с глобализацията на общественото развитие и научното познание. Тя се активира от природни аномалии и катастрофи, циклично редуващи се периоди на икономически кризи и стабилизация, военно-политически катаклизми, постепенни или резки промени в идеологическите приоритети на отделните общества и пр. След XV век динамичните процеси в страните от Европа, Азия и Северна Африка, противоречивите им политически и икономически отношения, както и колонизацията на Новия свят предизвикват необходимостта от обобщаване и систематизиране на научното познание. Появяват се забележителни произведения в областта на философията, естествознанието, историята, политологията и икономиката*.

* С принос за развитието на посочените научни направления са Н. Макиавели (1469–1527), Ф. Бейкън (1561–1626), Й. Кеплер (1571–1630), Р. Декарт (1596–1650), У. Пети (1623–1687), Х. Хюйгенс (1629–1695), И. Нютон (1643–1727), Ш.

След XV век, като част от общонаучните тенденции, започват да се оформят и основите на модерния пространствен географски анализ. Много от изявените представители на географията през посочения период творят и в сродни научни направления – в зоната на контакт с отделните клонове на обществената география или в природните географски науки**.

Научното обяснение и обслужване на общественото развитие от Древността до наши дни преминава през различни етапи, като всеки се характеризира със специфични критерии и приоритети, които пряко или косвено влияят върху развитието на науката, нейните изследователски акценти, понятиен апарат и методологични подходи. За обозначаване на този феномен в развитието на научното познание най-често се използва понятието *парадигма*. Парадигмите са в основата на научния анализ и синтез. Те предопределят процесите на диференциация в науката и нейното единството.

Монтескьо (1689–1755), Дж. Стюарт (1712–1780), А. Смит (1723–1790), А. Бюшинг (1724–1793), И. Кант (1724–1804), Й. Хердер (1744–1803), Ж. Ламарк (1744–1829), Т. Малтус (1760–1834), Й. Фихте (1762–1814), Ж. Сей (1767–1832), Г. Хегел (1770–1831), Д. Рикардо (1772–1823), К. Клаузевиц (1780–1831), Ф. Лист (1789–1846), Дж. Марш (1801–1882), Дж. Мил (1806–1873), Ч. Дарвин (1809–1882), К. Маркс (1818–1883), Ф. Енгелс (1820–1895), Д. Менделеев (1834–1907), Л. Уолрас (1834–1910), Е. Хекел (1834–1919), А. Маршал (1842–1924), Ф. Ницше (1844–1900), Дж. Н. Кейнс (1852–1949), М. Ван ден Брук (1876–1925), О. Шпенглер (1880–1936), Дж. М. Кейнс (1883–1946), К. Ясперс (1883–1969), Р. Генон (1886–1951), К. Шмит (1888–1985), П. Сорокин (1889–1968), А. Тойнби (1889–1975), М. Хайдигер (1889–1976), Н. Кондратиев (1892–1938), А. Лосев (1893–1988), Е. Юнгер (1895–1997), Ю. Евола (1898–1974), Ф. Хайек (1899–1992), К. Попър (1902–1994), Ф. Бродел (1902–1985), Л. Гумильов (1912–1992), М. Фридман (1912–2006), П. Самуелсон (р. 1915), И. Пригожин (р. 1917), К. Ароу (р. 1921), Ж. Тириар (1922–1992), С. Хънтингтън (р. 1927), Зб. Бжежински (р. 1928) и други.

** Фундаментална роля за развитие на географските идеи след XV век имат трудовете на С. Мюнстер (1489–1552), Г. Меркатор (1512–1594), Л. Гуичардини (1521–1589), А. Ортелий (1527–1598), Ж. Боден (1530–1596), Ф. Клювер (1580–1622), Б. Варениус (1622–1650), Ф. Соймонов (1682–1780), В. Татищев (1686–1750), И. Кирилов (1689–1737), Ш. Монтескьо, Л. Бюфон (1707–1788), М. Ломоносов (1711–1765), А. Бюшинг, И. Кант, К. Ритер (1779–1859), Й. Тюнен (1783–1850), К. Арсениев (1789–1865), Ф. льо Пле (1806–1882), Х. Бокъл (1821–1862), О. Пешел (1826–1875), П. Тяншански (1827–1914), Е. Реклю (1830–1905), Ф. Рихтхофен (1833–1905), Д. Менделеев, Л. Мечников (1838–1888), Х. Вагнер (1840–1929), А. Воейков (1842–1916), Д. Анучин (1843–1923), Ф. Ратцел (1844–1904), П. ла Блаш (1845–1918), Й. Парч (1851–1925), А. Пенк (1858–1945), А. Хетнер (1859–1941), Х. Макиндер (1861–1947), Е. Симпъл (1863–1932), Р. Киелен (1864–1922), В. Ден (1867–1933), Ж. Брюн (1869–1930), К. Хаусхофер (1869–1946), К. Вало (1870–1945), А. Деманжон (1872–1940), О. Шлютер (1872–1952), А. Зигфрид (1875–1959), Е. Хънтингтън (1876–1947), Х. Хасингер (1877–1952), И. Бауман (1878–1950), Н. Барански (1881–1963), Ж. Ансел (1882–1943), А. Григориев (1883–1968), К. Шмит, К. Зауер (1889–1975), Н. Спайкман (1890–1944), Н. Колосовски (1891–1954), И. Витвер (1891–1966), В. Четиркин (1892–1953), В. Кристалер (1893–1969), К. Джонс (1893–1991), П. Савицки (1895–1968), Р. Хартшорн (1899–1992), Ф. Бродел, Ф. Шафер (1904–1953), В. Покшишевски (1905–1984), А. Льош (1906–1945), И. Комар (1907–1985), Л. Гумильов, Ж. Готман (1915–1994), Т. Хагерстранд (1916–2004), У. Айзард (р. 1919), И. Мойсеев (1920–1999), Р. Чорли (1927–2002), С. Лавров (1928–2000), У. Бунге (р. 1928), А. Минц (1929–1973), П. Хагет (р. 1933), Р. Морил (р. 1934), Д. Харвей (р. 1935) и други.

Хагет и Чорли (1971) определят парадигмите като относително устойчиви схеми на изследователска дейност. Всяка парадигма поставя изследователя в определени методологически рамки и с времето може да предизвика шаблонизиране на неговата дейност. Нито една парадигма не може да претендира за изключителност, поради което методологичните основи на всяка научна дейност се изграждат едновременно от няколко парадигми. От тази гледна точка процесите на спираловидна ротация и взаимно допълване на парадигмите във времето трябва да се разглеждат като полезен процес за научното познание.

Класическа географска парадигма е пространствено-откривателската, която в съчетание с картографския метод е в основата на научното географско познание през Древността и по-голямата част от Средновековието. През Късното Средновековие постепенно се зараждат и основите на теоретичното научно обяснение, което е силно повлияно от античните натурфилософски концепции. Впоследствие методологичните основи на изследователската географска дейност се усложняват поради застъпването на класическата, схоластичната, метафизичната, материалистичната, системната, хронологичната, хорологичната, формално-логичната и други парадигми. Тяхното взаимно преплитане предизвиква противоборство между многобройни научни школи и катализира допълнително процесите на научна диференциация. Науката, включително географията, навлиза в епохата на експерименталното естествознание и рационализма при активното използване на индуктивно-дедуктивния метод на познанието.

Най-представителните географски парадигми през XVII–XIX век са хорологизъм, детерминизъм (в частност енвайронментализъм, антропогеография), индетерминизъм, посибилизъм. До средата на XX век научните парадигми са до голяма степен подчинени на социално-икономическата идея за овладяване на всяка цена на природноресурсния потенциал на обитаемото пространство. Главна цел е прогресивно увеличаване производството на блага и удовлетворяване на нарастващите в количествен и качествен смисъл консумативни нужди на обществото. В основата на такъв тип обществен прогрес е перманентната идея за

задоволяване на потребностите чрез екстензивно нарастване мащабите на експлоатация на природни ресурси. Осигуряването на ресурси в отговор на потребителския бум след втората половина на XX век се признава от всички ръководни нива за първостепенен ключ при гарантирането на вътрешната социалнополитическа стабилност.

Важен фундамент на научното познание, като цяло, и всяко научно направление, в частност, са неговите методология и методика. Научната методология е по-общо понятие, чието съдържание се определя от наложилата се на определен етап от развитието научна парадигма. Методологията е най-същественният елемент в теоретичните основи на науката. Тя се оформя под въздействието на господстващия изследователски светоглед и включва обекта и предмета на изследване, използвания научен апарат, утвърдилата се научна методика.

Научната методика е по-конкретна и най-често се разглежда като съвкупност от организационни форми и взаимодействащи си изследователски методи. Под научен метод в най-широк смисъл се разбира начинът на научно разсъждение като елемент на знанието. В по-тесен смисъл той е конкретен подход (начин, техника, средство) в изследователската дейност. Всеки метод на изследване отразява спецификата на конкретна наука или научно направление, конкретния им предмет, както и светогледните позиции на изследователя. Основен критерий за достоверност на научните изводи след използването на определен научен метод или методика на изследване е достоверността на фона на реалността и практическата дейност. Непрекъснато задълбочаващата се диференциация на общественото познание води до усложняване класификацията на научните изследователски методи поради използването на все повече класификационни критерии и признаци. В резултат се оформят редица типични за всяко научно направление частни методологични подходи.

В най-общ план научните методи могат да се разделят на дедуктивни (теоретични) и индуктивни (емпирични). Дедуктивните имат предимно общ

(универсален) характер. Това са системният, структурният, диалектическият (негови производни са материализмът, генетичният и хронологичният метод), рационализмът, аналитико-синтетичният, математическият, статистическият, сравнителният (в частност, типологичният), абстракцията, моделирането и други универсални научни методи. Повечето от индуктивните методи имат предимно частен характер и обикновено се прилагат в отделни научни направления.

Характерна особеност на географската наука, произтичаща преди всичко от нейния интегрален характер, е широкото използване на общи научни методи и на частни методи от много други научни направления.

Безспорно географски метод на изследване е пространственият (хорологичният). Кедров (1987) го нарича геометод и справедливо отбелязва универсалния му характер. Потвърждение на това е неговото широко прилагане в историята, политологията, правото, икономиката, демографията, социологията, геологията, биологията, екологията и много други научни направления. В това отношение географията демонстрира огромен потенциал да бъде използвана и като междудисциплинарен подход, т.е. да наложи универсалния си системен пространствен метод на изследване. Поради това, в по-широк смисъл, геометодът може да се причисли и към групата на дедуктивните общи научни методи. В по-конкретен смисъл универсално проявяващият се геометод е в основата на много частни методи на пространствения анализ като пространствена интерполация, пространствена симулация, пространствена визуализация, пространствено моделиране и много други.

Процесите на диференциация в географската наука предизвикват появата на много нейни клонове, всеки от които се отличава със специфични особености, предмет на изследване и изследователски подходи. Същевременно процесите на интеграция съхраняват теоретичната цялост на географската наука, като в това отношение особено важна роля играят универсалните научни методи. Успоредно протичащите процеси на анализ и синтез в географската наука са първостепенни критерии, по които може да се класифицират структурата и методите ѝ.

В обществената география се прилагат общи и частни научни методи на изследване. От общите най-използвани са системният, структурният (в частност, балансовият), хронологичният (като произведен на диалектическия) и сравнителният (например географската аналогия) метод. С фундаментално значение са математическите методи, статистическият метод, моделирането. Благодарение на тях отделните фрагменти на географското пространство могат да се класифицират, типологизират или подреждат в йерархично съотнасящи се таксони; идентифицират се райони, зони и ареали в тях; провеждат се делимитация и демаркация на държавни или административни граници; определят се техните пространствени, природни или социално-икономически параметри; използват се специфични критерии, индикатори, показатели, индекси и коефициенти за тяхното изучаване; анализират се тенденциите и перспективите в развитието им.

Сред частните научни методи широко приложение в обществената география намират методите на историята, икономиката, политологията, правото, демографията, екологията и други. Чрез тях се разкриват особеностите на общественото развитие, социално-демографските процеси, стопанският и политическият облик на конкретното географско пространство, комплексната (икономическа, социална и екологична) ефективност на развитието, между(отрасловите)секторните баланси, вариантите и алтернативите на общественото развитие, конкретното взаимодействие между социално-икономическите процеси и природната среда, отношенията между културно-политически организирани пространства.

От общогеографските методи на изследване в обществената география се използват комплексният географски анализ, хронологичният метод (в т.ч. отрасловото и интегралното райониране, разкриването на районната социално-икономическа ефективност), териториалният анализ и синтез (в т.ч. териториалните баланси), картографският метод, дистанционните методи на изследване и ГИС, пространственото имитационно моделиране и други.

Комплексният географски анализ разглежда конкретно природно-екологично, социално-икономически или културно-политически дефинирано географско пространство в логическа съподчиненост от гледна точка на неговите природноресурсни, демографски и историко-политически особености, социални отношения, икономически потенциал и структура, геоекологични проблеми, външни икономически и политически отношения, вътрешни регионални контрасти и пр.

В обществената география широко приложение намират извеждането на индекси (например индекс на специализация), многомерният статистически анализ (например типологична класификация на пространствени обекти), географската експертиза. Въпреки широко навлизащите модерни методи на изследване не са загубили значение и класически методи, като наблюдението, описанието и сравнението. Особено място в обществената география заема географията на родната страна и краезнанието при използване на специфична научна методология. В много отношения тя кореспондира тясно с традиционните изследователски географски методи.

Динамиката на съвременното развитие създава нови предизвикателства, свързани с необходимостта от инвентаризиране и актуализиране на методологичните подходи, критерии и индикатори за целесъобразност и ефективност на научната дейност. От гледна точка на обществената география, освен обективно налагащият се комплексен метод на изследване, все по ясно се откроява нуждата от нова синергетична научна парадигма. Чрез нея се в по-пълна степен се отчитат бифуркационни свойства, асиметричност и фракталност на географското пространство, случайност, цикличност, нелинеен характер и необратимост на детерминистично-вероятностни събития. Така се оптимизират отношенията между неравновесна самоорганизация, прогнозиране, планиране и управление на природно-социални системи (вж. Димов, 1994, 1999, 2005). Посочените методологични подходи представят по нов начин проблемите на

пространствена организация на обществената дейност – устройството на територията, регионалното планиране и регионалната политика.

Уникалната роля на географията за развитието на научната мисъл е в използването на универсална методология на изследване, проектираща природни и/или социални явления върху пространствена основа. В страните, чиито национални школи са водещи в развитието на световната география (Франция, Германия, Великобритания, Русия, САЩ), научнообоснованата пространствена организация на обществената дейност е широко разпространена и намира разнообразно практическо приложение. На географския анализ се основават редица научни постижения и положителен управленски практически опит в много от високоразвитите страни, независимо от големината на техния природноресурсен, демографски и стопански потенциал.

Географията осъществява тесни методологични връзки с философията, историята, демографията, политологията, икономиката, правото, психологията, екологията, биологията, химията, физиката, геологията, математиката и много други науки. Универсален знаменател за обединяването им е пространството на геосумата (географската обвивка на Земята) като арена на конкретно взаимодействие между природни и обществени феномени. Чрез тази особеност на географията се демонстрира и нейното специфично място в системата на науките.

Мястото на географията в контактната зона между природните и обществените науки играе първостепенна роля за специфичната ѝ вътрешна структура. Географията е пространствен интегратор на разнородни по своя предмет на изследване научни направления. Прекомерната ѝ дифузна контактност с другите науки катализира процесите на динамична вътрешна диференциация. Спецификата на външните връзки и вътрешната структура на географията предопределя значителна част от нейната методологична проблематика. За всяко нейно направление е присъщ особен характер на изучаваните закономерности и подходите към тяхното изследване. Това дава отражение върху самостоятелното развитие на природните и обществените географски клонове, като между институционалните

научни форми на тяхното развитие в продължителен период от време се наблюдават много слаби връзки.

Съвременната география е извънредно сложна система от науки, всяка от които изучава свои закономерности и разработва свои теории. Съществуват многобройни, често прекалено усложнени, противоречиви и дори изключващи се взаимно опити за схематично представяне на съвременната вътрешна структура на географската наука. Например Карастоянов и Петров (1995) я представят в пет основни блока: общи (комплексни), природни, обществени, регионални и теоретични географски науки. В посоченото изследване твърде повърхностно се обобщава приносът на част от класическите и съвременните изследователи в областта на теоретичната география. Основна негова слабост, освен повърхостния и широко обобщаващ научната традиция характер на използвания изследователски подход, е липсата на ясно формулирани структурно-класификационни критерии. В резултат, въпреки претенциите за системност в мисленето на авторите, структурата на географията е представена по-скоро като лабиринт, отколкото като система.

Много по-ясна методологична представа за структурата на географските науки дава използването на обекта и предмета на географските изследвания в качеството им на конкретни вътрешноструктурни критерии.

В зависимост от пространствения обхват на обекта на изследване географията условно може да се раздели на глобална и регионална. Възникването и формирането на глобалната география се стимулират от задълбочаващата се взаимна зависимост в развитието на отделните части от обитаемото пространство и свързаните с това природни, обществени и екологични тенденции. В най-широк смисъл тя може условно да се разглежда като съставна част на глобалистиката – едно от модерните интегрални междудисциплинарни научни направления, което се налага като широко понятие, обхващащо общосветогледни теоретични постановки, практически намерения или действия, отнасящи се до планетарните аспекти на цивилизационното развитие.

Регионалната география изследва пространственото многообразие от форми на взаимодействие между природата и обществото. Обектите, които изследва регионалната география, в най-общ смисъл могат да се наричат страни, но те се отличават с различен териториален обхват – континенти, природно обособени или историко-географски (цивилизационни) региони, междудържавни обединения, държави, вътрешнодържавни автономни територии или отделни административни единици, селища или дори само части от тях. В тези географски обособени части от планетарното пространство се изследват природни или обществени процеси, както и сложното взаимодействие помежду им. Предметът на изследване в регионалната география може да засяга процеси и явления с най-разнообразен характер – природоползване, демографска ситуация, стопанска организация на пространството, вътрешни и външни политически отношения и други.

От гледна точка на голямото разнообразие при дефинирането на конкретния изследователски предмет географската наука се диференцира в многобройни клонове и направления. Hartshorne (1939) определя този подход като систематична география. В зоната на контакт с природоматематическите и естествените науки се формират класически физико(природно)географски направления, като геоморфология, климатология, хидрология, педология, биогеография. Същевременно диференцирането на обществения блок географски науки е свързано с обособяването на отделни относително самостоятелни клонове и направления, като културна, социална, политическа география, геодемография, етно-конфесионална, икономическа география и други. Тяхното формулиране е многовариантно поради тесните им вътрешни междупредметни и дори йерархични връзки. Допълнителна причина за това са безспорните им методологични външни връзки с философията, историята, демографията, политологията, икономиката, правото, психологията и много други науки.

Значителен интеграционен потенциал между природния и обществения блок географски науки имат картографията и модерните форми на дистанционни изследвания, ГИС и пр.

В съдържателен план с възможно най-широка методологична основа сред обществените географски науки е културната география. За изясняването на нейната същност трябва да се вземат под внимание и някои дискуссионни проблеми на идентификацията и връзките между значими общонаучни категории – култура, цивилизация, общество, икономика, политика. Това налага дефиниране или разграничаване на методологичния апарат в историята, културологията, политологията социологията, психологията, икономиката, както и в отделните им пространствени аспекти – историческа география (геоистория), икономическа география (геоикономика), политическа география (геополитика), поведенческа география и други.

Braudel (1987) определя четири основни признака при характеризирането на всяка цивилизация. За него цивилизацията е преди всичко географско пространство, а обществото, менталитетът и икономиката в нея са второстепенни следствени признаци. Последователите на Бродел постепенно налагат идеята за единството на пространството и времето, като въвеждат термина *геоистория* в качеството му *арбитър на всички науки* (вж. Morazé, 1986; Стоянов, 1996; Божилов, 1998).

Освен културната география претенции за широка методологична основа при изучаване на обществените пространствени процеси имат и метагеографията, иконографията, социалната география, социално-икономическата география. В определен смисъл последната може да се разглежда и като своеобразен хронологичен преход в еволюционното развитие на обществената география като цяло (вж. Анохин, 1987).

Някои автори определят метагеографията като част, а други – като фундамент на теоретичните географски науки. Според Замятин (2004) тя е изход към ново методологично ниво, характеризиращо метапространството и има три главни измерения:

- позитивистко – като пространство на географски образи;
- натуралистично – като геополитика и геофилософия на езика;

- постмодернистко – като своеобразна геоморфология на езика и описание на “неговия релеф”.

Чрез метагеографията се внушава първостепенното значение на общественото начало в пространствените изследвания. Типичен пример за това е налагането на „геократията” – властовото осъзнаване на географското пространство. Геополитическата му същност е разяснена още от Kjellen (1917).

На базата на предимно пространствени лингвистични признаци през втората половина на XX век като важно условие за формирането на политическа и/или етническа идентичност възниква идеята за иконографията. В по-широк смисъл всяка държава разработва собствена иконография – система от символи, образи, традиции, национални празници, церемонии и всичко, което може да “циментира националната солидарност” (Колосов, Мироненко, 2001). Терминът *иконаграфия* е предложен от Gottmann (1952, 1977) като концепция за политическо регионализиране на пространството и отразява консервативния характер на менталните представи за заобикалящия ни свят. Според Бъчваров (2001) иконите са дълбоко вкоренени във времето и са свързани с територията.

Пряко отношение към проблемната иконография имат цивилизационните теории на О. Шпенглер, А. Тойнби, А. Малро (1901–1976), Ф. Бродел, Л. Гумилъв, С. Хънтингтън, които приемат културата за основен фактор и ключ към разбирането на многообразието в света. Spengler (1918) например определя цивилизацията като стадий от общественото развитие, свързан с неговия упадък, наподобяващ жизнените цикли в природата. Тук до голяма степен прозира влиянието на Nekei (1874), Ratzel (1882, 1887) и техния социалдарвинизъм. Поради това, Шпенглер се придържа към цикличната теория за динамиката на историческите процеси. Този подход в немската научна школа се прилага още в теорията на Ратцел за органичната държава. Както при него, така и при Шпенглер е възприето държавата (цивилизацията) да се разглежда като живо същество.

В противовес на немската циклична теория редица френски изследователи като Malraux (1951), Morazé (1986) и Braudel (1987) защитават тезата за единството,

многообразието и пространствено-културния континуитет на света. Те са очевидно под силното влияние на Vidal de la Blache (1922) и неговия посибилизъм. На тази база френската география от началото на XX век приема идеята за материалното единство на всички форми на човешкото битие в пространството, която е в опозиция на детерминизма и антропогеографията на Ратцел (Бъчваров, 2004). Основавайки се на посибилизма, макар и без пространствена конкретност, Malraux (1951) твърди, че културата и цивилизацията са наследници на една и съща духовност. Чрез културата човекът не се възприема като елементарна случайност във времето.

Според Sauer (1962) чрез културната география се осъществяват връзки между географията и елементите на културата, които придават характер на територията чрез вписването им в ландшафта. Тя има за основен предмет на изследване по-скоро непреходните обществени ценности, изразяващи се в материалните и духовните ефекти от човешката дейност, отколкото конкретно антропологично присъствие в обитаемото пространство. В това според Jones и Eyles (1977) се състои основната разлика между географията на културата и социалната география. Последната по-скоро анализира пространственото диференциране на обществените процеси, като специално акцентира върху поведенческите модели на човека. От тази гледна точка Оток (1992) смята, че социалната география изследва пространствените обществени структури, взаимодействието им с географската среда в търсенето на пътища и методи за оптимизиране от гледна точка на рационалното удовлетворяване потребностите на човека. По този начин като конкретен предмет на изследване в това специфично научно направление изпъква структурата на обществените отношения, разгледани предимно в пространствен аспект.

Конкретен анализ на възникването и развитието на съвременната социална география от Реклю до наши дни прави Стоянов (2004), като формулира извода, че социалната география “се разполага на пресечната точка на класическите интереси на познанието на географията и социологията”. Според него културата е своеобразен противовес на универсалната глобализация и е в основата на регионализацията (Стоянов, 2001).

За разлика от повечето представители на западните школи в Русия първоначално ядро на обществената география става икономическата география, която впоследствие се трансформира в социално-икономическа. Интересен хронологичен подход в анализа на широкото смислово разнообразие при дефинирането на научните направления в обществените географски науки прилага Анохин (1987). Според него причина за усложняването на терминологичния апарат в обществените географски науки и за задълбочаващия се структурен плурализъм в тях е преди всичко процесът на социологизация на географията. По-конкретно авторът изтъква логическия преход от икономическа към социално-икономическа география и от нея към обществена, поради което смята, че наименованието *социално-икономическа* има временен характер. Така се налага идеята за по-широка смислова и съдържателна основа, заложена в обществената география.

Доводи за необходимостта от преход на социално-икономическата география, но към хуманитарна, представя Бояджиев (1993, 2001, 2003). Според други автори дискусията по този въпрос има не само семантични, но и най-обща лингвистични основания. Славейков (1998) например поддържа тезата, че използването на наименованието *обществена география* е несполучливо, “когато всъщност става дума за География на Човека (хората)”. Така се подчертават ключовото място на географията на населението и водещата роля на демографските изследвания в системата на географските науки.

Процесите на социологизиране на географията, както и потребностите от изучаване на културната география във висшите училища се изследват и от Дерменджиев (2000, 2004), който изтъква необходимостта от такива изследвания в динамичен аспект. Според него социологизирането на географията и постепенното ѝ превръщане в обществена география задължително предполагат разглеждане на въпросите на културната география.

Задълбочени опити за теоретични изследвания на еволюционните процеси и перспективното развитие на географската наука, засягащи въпроси, свързани с

нейния статут и структура, има в изследванията на Димов (1994, 2000, 2005). Според него проблемът за класификацията на науките е философски, поради което приносът на частните науки за решаването му е малък. Географията изследва този проблем най-вече с цел по-ясното и трайно определяне на нейния статут. Научните теории са в основата на отделните парадигми и определят вътрешната структура на географията. По-конкретно природно-социалните системи в географското пространство са представени като “детерминистично-вероятностни и прогнозирането, планирането и управлението на тяхното поведение в бъдещето е изключително сложна и трудна за практическо решаване задача”. Днес тя не може да бъде изпълнена с традиционните методи на географската наука, което налага “научна инвентаризация на утвърдените алгоритми и използвания методически арсенал в географските изследвания”. Трябва обаче да се отбележи, че в Западна Европа и Северна Америка този процес започва още през 50-те–70-те години на ХХ век и е известен като *количествена революция в географията*.

2. ОБЩЕСТВЕНА И ПОЛИТИЧЕСКА ГЕОГРАФИЯ

Целенасоченият интерес към влиянието на пространствените фактори върху цивилизационното развитие и по специално – върху политическите му аспекти датира от Древността. Първостепенен изследователски фокус стават природните дадености, структуриращи географското пространство. Възниква обективна необходимост от опознаване и описание на пространствените политически образувания с предимно военна и търговска цел.

Политическата география изследва взаимодействието между политическите процеси и географското пространство, като отчита комплексното влияние на природно-екологични, социално-демографски и обществено-икономически фактори върху пространствения политически процес.

Повечето класици на политическата география определят за неин обект на изследване пространството (земята, почвата) на държавата (Ratzel, 1887; Vallaux, 1911; Kjellen, 1917; Maul, 1925; Haushofer, 1927; Hennig, 1928; Hettner, 1928;

Иширков, 1929; Hassinger, 1931; Батаклиев, 1940/1941; Schmitt, 1950). Типичен пример е твърдението на Хетнер, че “силата на държавата се корени в природата ѝ и може да бъде разбрана само по географски път”. Днес се налага по-широкото разбиране, че главни обекти на изследване в политическата география са държавите и континенталните (или междуконтиненталните) пространства (конкретен техен израз са териториите или акваториите им). Други значими обекти на изследване могат да бъдат социално-икономически и културно-политически организирани пространства, като междудържавни обединения, историко-географски области, административно-териториални единици, центрове за управление, ареали на етнически разселвания, региони със силно влияние на определени обществени движения и партии, политически граници.

Предметът на изследване в политическата география варира в относително широки обществени рамки – политическо устройство на пространството, структура на властта, форми на управление и самоуправление, регионални интереси, регионална политика и регионална справедливост, етно-конфесионални отношения, пространствени различия в културно-политическото поведение на населението, както и динамичните отношения между отделните геопространства (държави, междудържавни военно-политически или социално-икономически обединения). Тези отношения са не само географски, но и исторически предопределени и се намират в непрекъснат процес на трансформация.

М. Вебер (1864–1920) още в края на XIX век изказва фундаменталната теза, че “държавата е организация, която успешно поддържа монопола за легитимна употреба на сила върху дадена територия” (Вебер, 1992). В същия смисъл Иширков (1929) определя главната разделителна линия между подходите в изследването на предмета в политикогеографските трудове на класици като Ф. Ратцел и Р. Киелен, от една страна, и А. Зупан (1847–1920), от друга, като отношения на държавата към земята (пространството) и към народа.

Предметното и обектно формиране на политическата география е резултат от динамичното взаимодействие между редица обществени науки (философия,

история, културология, социология, политология, икономика, право) върху пространствена основа. Значимостта на природните науки (включително природногеографските) в това отношение засяга предимно геополитическите аспекти на политическата география, като понякога им се придава крайно метафизично значение, свързано с географския детерминизъм.

Още със зараждането на политическата география нейните класици се разделят на две групи. Едната оприличава държавата предимно на организъм, а другата – на механизъм. Всъщност тази идея се засяга за първи път още в трудовете на Тукидид (460–400 г. пр.Хр.) и Аристотел (384–322 г. пр.Хр.). Според Батаклиев (1940/1941) концепцията за държавата като пространствен организъм се проявява отново в резултат от развитието на империализма през XIX век. Концепцията за държавата като механизъм е продукт на класически трудове от началото на XX век, но впоследствие не добива достатъчна популярност. Иширков (1929) смята, че държавата не е напълно нито организъм, нито механизъм, но много области от държавния живот могат да се обяснят като съчетание помежду им. Той отбелязва дуалистичната същност на държавата и като съчетание между два основни елемента – земя и народ.

В зависимост от обекта и предмета на изследване към политическата география условно могат да се причислят геополитиката, геостратегията, поведенческата (най-вече електоралната), както и отделни фрагментарни направления от историческата, военната и културната география (например етно-конфесионалната). Значими акценти, гравитиращи към политикогеографската тематика, са заложили и в предметната същност на географията на страните. Вътрешните структурни особености на политическата география обаче трябва да се възприемат предимно като резултат от сложното взаимодействие на географията със съответните обществени науки. Най-широка популярност сред политикогеографските изследвания традиционно имат направления като геополитика, етно-конфесионална, електорална география, регионална политика.

Отношенията между политически организирани пространства са предмет на познанието от най-древни времена. Описания на политически обекти и процеси в географското пространство има в първите земеустройствени планове и карти, в съчиненията на древните пътешественици и философи от Месопотамия, Финикия, Египет, Елада, Картаген, Рим, Индия, Китай, Япония.

Зараждането на политическата география е тясно свързано с развитието на науката през Древността. Необходимостта от регулиране на обществените процеси придава първостепенно практическо значение на политиката и пространствените ѝ аспекти. Важна роля за това играят етническите движения, военните походи, търговията, строителството на пътища, иригационни и отбранителни съоръжения. Познаването на политическите процеси придобива първостепенно значение за вътрешната държавна организация и междудържавните отношения.

С най-голям принос при изследването на политическите процеси през Древността са трудовете на Питагор (582–496 г. пр.Хр.), Лао Дзъ (579–499 г. пр.Хр.), Конфуций (551–479 пр.Хр.), Хекатей (546–480 г. пр.Хр.), Херодот (484–428 г. пр.Хр.), Демокрит (469–370 г. пр.Хр.), Ксенофонт (425–356 г. пр.Хр.), Платон (428–348 г. пр. Хр.), Аристотел, Ератостен (275–195 г. пр.Хр.), Полибий (203–120 г. пр.Хр.), Цицерон (106–43 г. пр.Хр.), Страбон (64 г. пр.Хр.–20 г. сл.Хр.), Тацит (57–117 г. сл.Хр.), Птолемей (90–168 г. сл.Хр.) и други.

През Средновековието географското познание се стимулира от разширяване териториалния обхват на търговията, развитието на мореплаването, религиозните походи и други. През Ранното Средновековие обществено-политическите процеси са в значителна степен пространствено изолирани. Във всеки цивилизационен регион се развиват специфични политически процеси, които са резултат от сложното съчетание на конкретни природни и обществени фактори. Първостепенно значение за развитието на политическите процеси и отношенията между отделните геопространства придобива разпространението на християнството, будизма и исляма. Постепенно тяхното развитие става основа за формирането и утвърждаването на нов тип културни ценности и нови центрове на силата. С

разширяването на пространственото им влияние се стига до взаимно културно-политическо проникване и сблъсъци между отделните цивилизационни региони. Типични примери в това отношение са походите на Александър Македонски, Великото преселение на народите, набезите на викингите, пътешествията на Истархи (X век), Ал Идриси (1099–1165), Якуби (1179–1229), Марко Поло (1254–1324), Ал Варди (1291–1349), Ибн Батута (1304–1377), Ибн Халдун (1332–1406), кръстоносните, монголските, арабските и турските военни походи.

През Ранното Средновековие търговията между отделните цивилизационни региони се осъществява предимно по суша. Превозите са бавни, а пътищата – изключително опасни. Това увеличава многократно себестойността на търговията и цената на пренасяните стоки между отдалечените региони. Относително интензивна търговия се осъществява единствено в Средиземно море, Червено море, Арабско море, Бенгалския залив, между индонезийските острови и по китайското крайбрежие. Те обаче са изолирани в транспортно-икономическо и политическо отношение и връзките между тях са епизодични.

С най-голямо значение за макропространствената дифузия на културно-политически идеи през Късното Средновековие са глобалните събития, известни с европоцентричния термин *Велики географски открития*. С него в прекалено тесен смисъл се обозначават извънконтинентални географски открития на европейци, осъществени предимно по вода след XV век. В смисъла на географски открития от континентален или междуконтинентален мащаб могат да се разглеждат също плаванията на египтяни около Африка още през Древността, разпространението на конфуцианството, будизма, християнството и исляма, достигането на Северна Америка от викингите, Великото преселение на народите, плаванията на араби и китайци в Индийския океан и други. Велики обаче стават тези открития, които дават глобален цивилизационен резултат под егидата на Европа.

Великите географски открития са резултат най-вече от търсенето на по-безопасни и икономически ефективни търговски пътища от Европа към другите континенти. Впоследствие важен стимул за откриването и колонизирането на нови

земи става нуждата от евтини суровини и работна сила, както и гарантирането на пазари за нарастващото производство в Стария свят. Освен политиката на колонизиране, провеждана от европейските морски държави, огромна роля за опознаването и овладяването на Новия свят изиграват пиратските набези. Постепенно главният център за развитие на географски идеи се измества към страните от Западна Европа. Специфично е развитието им в Русия, чийто основен вектор на териториална експанзия е в източна посока.

За начало на Великите географски открития условно се приемат първите подалечни плавания на пътешественици и завоеватели от Пиренейския полуостров. С най-голям принос са пътешествията през XV–XVI век на Диаш, Колумб, Да Гама и Магелан.

По следите на великите откриватели към Новия свят се устремяват конкистадорите. Само за няколко десетилетия Кабрал, Алмейда, Албукерки, Балбоа, Веласкес, Писаро, Кортес и техните последователи покоряват големи територии от Централна и Южна Америка, западното и източното африканско крайбрежие, Южна и Югоизточна Азия. Сблъсъкът на интереси между Португалия и Испания принуждава римският папа да "раздели" през 1494 г. известния дотогава свят в новите земи на две части. Португалия получава правото на монополно господство "над всички морета и земи", разположени на изток от меридиана с координати $46^{\circ}30'$ западна дължина, а Испания може да се разпорежда предимно върху по-голямата част от Западното полукълбо. Това е първият опит за глобално политическо делене на света на зони на влияние.

През XVI–XVII век по атлантическите пътища на Испанската и Португалската империя се появяват пирати от Великобритания, Франция, Нидерландия, Норвегия и Дания. Те преследват предимно лични цели, но част от тях грабят корабите и крайбрежията в Новия свят от името на своите държави и владетели. Освен че предизвикват отслабване силата на Испания и Португалия, те откриват нови земи в Северна Америка и маркират пътищата на бъдещи империи в Африка и Азия. Най-известни през XVI–XVIII век са Кабот, Картие, Бароу, Хокинс, Фробишер, Дрейк,

Нюпорт, Хъдзън, Деллауер, Радисон, Ласал, Дъмфир, Байрон, Бугенвил, Сюрвил. Много от тях допринасят за откриването, картирането и колонизирането на нови земи в Америка. Постепенно португалците и испанците са изтласкани от южните и югоизточните крайбрежия на Азия. Най-голям колониален успех там имат Великобритания, Нидерландия и Франция.

През XVII–XIX век нарастват експедициите с предимно научна цел. Най-известните научни експедиции от края на XVIII до началото на XX век са под ръководството на Тасман, Кук, Лаперуз, Крузенщерн, Белинсхаузен, Хумболт, Нансен, Пири и Амундсен.

Значителна роля за опознаването на Сибир и Аляска играят руските пътешественици Ермак, Поярков, Дежньов, Хабаров, Беринг, Крашенников, Чичагов и други. Благодарение на тях през XVI–XIX век територията, върху която се простира политическото влияние на Московското княжество, нараства над 60 пъти, а Русия се превръща в огромна империя.

Най-късна е окончателната колонизация на Африка. Важна роля за изучаването и завладяването на този континент играят англичани, французи, белгийци и германци. Сред тях се отличават имената на Понсе, Брюс, Банкс, Парк, Ливингстън и други.

Колонизацията на Новия свят, вътрешните политически процеси и динамичните отношения между страните от Стария свят предизвикват необходимостта от обобщаване и систематизиране изследванията на политическите отношения в обществото. Задълбочаването на политико-икономическите и социалногеографските изследвания създават благоприятни условия за формиране основите на пространствения политически анализ. Най-видните му представители от XVI до началото на XX век са Ж. Боден, Ф. Клувер, Б. Варениус, Ж. Дюбо (1670–1742), Ф. Соймонов, В. Татищев, И. Кирилов, Ш. Монтескьо, Л. Бюфон, М. Ломоносов, А. Бюшинг, И. Кант, А. Тюрго (1727–1781), И. Тей (1828–1893), Й. Хердер, К. Ритер, К. Клаузевиц, К. Арсениев, В. Кузен (1792–1867), Дж. Марш, Ф. Тютчев (1803–1873), Ф. льо Пле, Х. Бокъл, Е. Ренан (1823–1892), О. Пешел, Л.

Мечников, Г. Йелинек (1851–1911). В трудовете им преобладава комплексният географски подход на изследване, но на тях впоследствие в значителна степен се опират създателите на класическата политическа география и геополитика.

Възникването на класическата политическа география придава пространствен характер на много от обществените науки. Всяка от Великите сили създава специфични свои научни школи. Основател на съвременната политическа география е немският географ Ф. Ратцел, който е професор в Мюнхенския и Лайпцигския университет. Ученик е на хайделбергския професор по биология Е. Хекел. Политическият светоглед на Ратцел е силно повлиян от Дарвиновата еволюционна теория. Според него „разпределението на хората и техните творения по земната повърхност носи всички признаци на едно движещо се тяло, което прогресивно и безотказно се разширява и свива”. Основни акценти в теорията на Ратцел са политическото пространство, неговата форма и граници. В основата на научните му концепции е разбирането, че държавата наподобява организъм, вкоренен в „почвата”, около която гравитират интересите на народите. Органичният подход на Ратцел тълкува пространствената експанзия на държавата като естествен процес. “Нормална” държава нарича тази, която най-органично съчетава географските, демографските и етно-културните параметри на нацията. Одухотвореното от нацията пространство придобива ново качество и се превръща в жизнено пространство.

Важен акцент в изследванията на Ратцел е концепцията за световната власт. Според него големите държави се стремят към максимална географска експанзия, която неизбежно ще се прояви на континентално и планетарно равнище. Смята, че Германия е най-континенталната държава в Европа. За да постигне световните си цели обаче, трябва да развие и мощни военноморски сили. Според него това, което морските народи и държави осъществяват спонтанно, Германия трябва да прави съзнателно. Много изследователи на Ратцел смятат че неговата теория е своеобразно ръководство за германския милитаризъм през XX век, макар че в своите трудове той никъде не го оправдава.

Успоредно с тези на Ратцел се появяват и трудовете на А. Маън (1840–1914), Х. Макиндер и Р. Киелен. Маън е историк и адмирал в американския морски флот. Той изследва влиянието на морската сила върху историческите събития и изказва идеята, че морските държави имат географски предимства над континенталните. Смята, че САЩ ще наследят морската сила на Великобритания. За да постигнат световно господство, според него Щатите трябва да блокират по море силата на континенталните държави в Евразия – Германия, Русия и Китай.

Макиндер е британски учен и политик. Основно място в неговата концепция заемат пространствените фактори в историческото развитие. Както и Ратцел, той отдава първостепенна роля на политическата география при анализа на световното развитие. Според Макиндер световната история е резултат от сблъсъка на континенталните и морските държави. Като лидер на континенталните държави определя Русия, а на морските – Великобритания. През 1904 г. излага основната си теория в доклад под наименованието „Географската ос на историята”. Европа, Азия и Африка, взети заедно, нарича световен остров, а господстващо положение в него заема Русия. Руското политическо пространство (руската ос) и неговата история изиграват решаваща роля за световната история. Руската империя според Макиндер е световната континентална сила, която има реални възможности да овладее покрайнините на Евразия и да придобие световно господство. По-късно ядрото на руската държава става известно като хартланд (сърцевинна земя).

Киелен* е шведски професор по политически науки и география. Той е първият, използвал понятието *геополитика*. Доразвива идеята на Ратцел, че държавата не е само съчетание между закони и власт, а има и важни пространствени функции. Силата на държавата е резултат от влияещи си взаимно нейни свойства – територия, стопанство, народ, общество, власт. Подобно на Ратцел, Киелен смята, че големите държави трябва да се стремят към разширяване на жизненото си пространство, за да

* Поради различия в транскрипцията името Киелен може да се срещне в литературата и като Челен. – Бел. авт.

си осигурят необходимите им човешки и природни ресурси, а войната е „инструмент на прогреса”.

През първата половина на ХХ век идеите на Ратцел, Маън, Макиндер и Киелен намират последователи във всички страни с традиционно силно развити географски школи. В немската те са продължени от А. Пенк, А. Хетнер, Ф. Науман (1860–1919), К. Хаусхофер, О. Шлютер, Х. Хасингер, А. Грабовски (1880–1969), Е. Обст (1886–1981), К. Шмит, К. Зауер, Е. Юнгер.

Във Франция водещи автори по политическа география са Е. Реклю, П. ла Блаш, А. Деманжон, А. Зигфрид, Ж. Ансел, Р. Генон, Ж. Готман, Ж. Тириар, М. Фуко (1926–1984), Ив Лакост (р. 1929), П. Клавал (р. 1931), Ж. Атали (р. 1943), А. Бенуа (р. 1947), Б. Гиблин (р. 1947).

Англо-американската школа е представена от Р. Мюир (1838–1914), Е. Симпъл, Е. Хънтингтън, И. Бауман, Н. Спайкман, Р. Хартшорн, Дж. Спенсър (1907–1984), А. Шлезингер (1917–2007), С. Коен (р. 1925), Р. Хук (р. 1925), С. Хънтингтън, Р. Джонстън (р. 1941), Дж. Паркър (р. 1943), П. Тейлър (р. 1944) и други.

Най-изявени представители на руската (съветската) школа са К. Арсениев, Ф. Тютчев, Н. Данилевски (1822–1885), П. Тяншански, Д. Менделеев, Л. Мечников, А. Воейков, Д. Анучин, П. Струве (1870–1944), П. Бицили (1879–1953), Н. Барански, Л. Карсавин (1882–1952), Н. Устрялов (1890–1938), Н. Трубецкой (1890–1938), И. Солоневич (1891–1953), Н. Колосовски, И. Витвер, П. Савицки, Л. Гумильов, И. Мойсеев, С. Лавров, Б. Хорев (1932–2003), С. Мироненко (р. 1941), В. А. Колосов (р. 1953), К. Сорокин (р. 1959), А. Дугин (р. 1962), Ю. Тихонравов (р. 1970) и други.

В България научнотеоретичен анализ на постигнатите резултати от водещи в тази област изследователи правят Христов (1972, 1987, 1994, 1998), Христов и Бъчваров (1977), Колев (1986, 2007, 2008), Христов и Димов (1991, 1992), Карастоянов (1993, 1997, 2001), Димов (1994, 1999, 2005), Русев (1994, 2005, 2008, 2009), Бояджиев (1995), Стоянов (2001, 2004, 2009), Дерменджиев (2000, 2004) като засягат социално-икономическата и системната същност на пространствената тематика в глобален и регионален мащаб.

Политическата география не трябва да се представя като елементарен резултат само от относително късно дефинираното методологично обвързване между география и политология, така както и геополитиката не е следствие единствено от налагането на политически императиви в пространствения анализ. Реципрочните взаимни връзки между съставляващите компоненти на двете научни направления са сложни и многопластови до такава степен, че значителният им междудисциплинарен обхват дори дава основание на редица изследователи да ги представят в синонимен смисъл.

Според Русев (2008) предметната вътрешна структура на географията е резултат от дифузното ѝ разположение спрямо природните и обществените науки. Освен с политологията, за целите на настоящото изследване с най-голямо значение в това отношение са зоните на контакт с философията, историята, демографията, антропологията, културологията, правото, военното дело, социологията, психологията, икономиката, както и с многобройните съчетания между тях. Като значими могат да се посочат също екологията и някои природни или универсални науки. Така сложната предметна същност на географията се съчетава с проблемни подходи в научни клонове и направления, които се отличават с пространствени природни или обществени измерения (*фиг. 1*). Равнопоставеното признаване на интеграционния им потенциал създава възможности с висока практическа стойност. Това провокира възникването на важни междупредметни пространствено детерминирани изследователски области. Показателни примери за това са: геоистория, културна география, иконография, социална география, геософия, антропогеография, геодемография, етногеография, лингвогеография, политическа география, геополитика, геостратегия, международни отношения, военна география, геоикономика, икономическа география, поведенческа география, етология, електорална география, псефология, геоекология, регионална политика. Независимо от разнородния им интердисциплинарен характер, географията играе ролята на значим пространствен интегратор между тях. Според Карастоянов (2008)

интегративният ѝ потенциал дава големи предимства при решаването на сложни междудисциплинарни проблеми.

Фигура 1. География – място в системата на науките, предметна и обектна структура

Околната (природна, антропогенна, екологична, географска) среда служи като априорна основа, върху която протича посоченото интердисциплинарно взаимодействие. Природните науки, включително природногеографските, са от значение предимно за геополитическите аспекти в политическата география, като понякога им се придава крайно метафизично значение, свързано с географския детерминизъм.

Основните клонове на обществената география изучават пространствените измерения на цивилизационното развитие в глобален, регионален и локален мащаб. Многопластовата им хорологична същност се мултиплицира допълнително от равностойната значимост на хронологичния исторически и системно-структурния философски методологични подходи. Един от феномените на сложното им взаимодействие е невъзможността за еднозначно и безспорно обозначаване на „неприродната“ част от структурата на географската наука. Ролята на „претенденти“ в това отношение играят широко използвани термини като обществена, културна, социална, хуманитарна (хуманистична) география, антропогеография, социално-икономическа, икономическа география. Многовариантното им тълкуване е резултат както от ясно забележими хоризонтални връзки, така и от възможността да се разглеждат в структурно-йерархичен вертикален порядък. Допълнителни неудобства създават многовариантните възможности за дефинирането на природния, обществения или универсалния статут на научни направления като исторична или медицинска география, управление на природния риск, геоекология, картография, географски информационни системи и други.

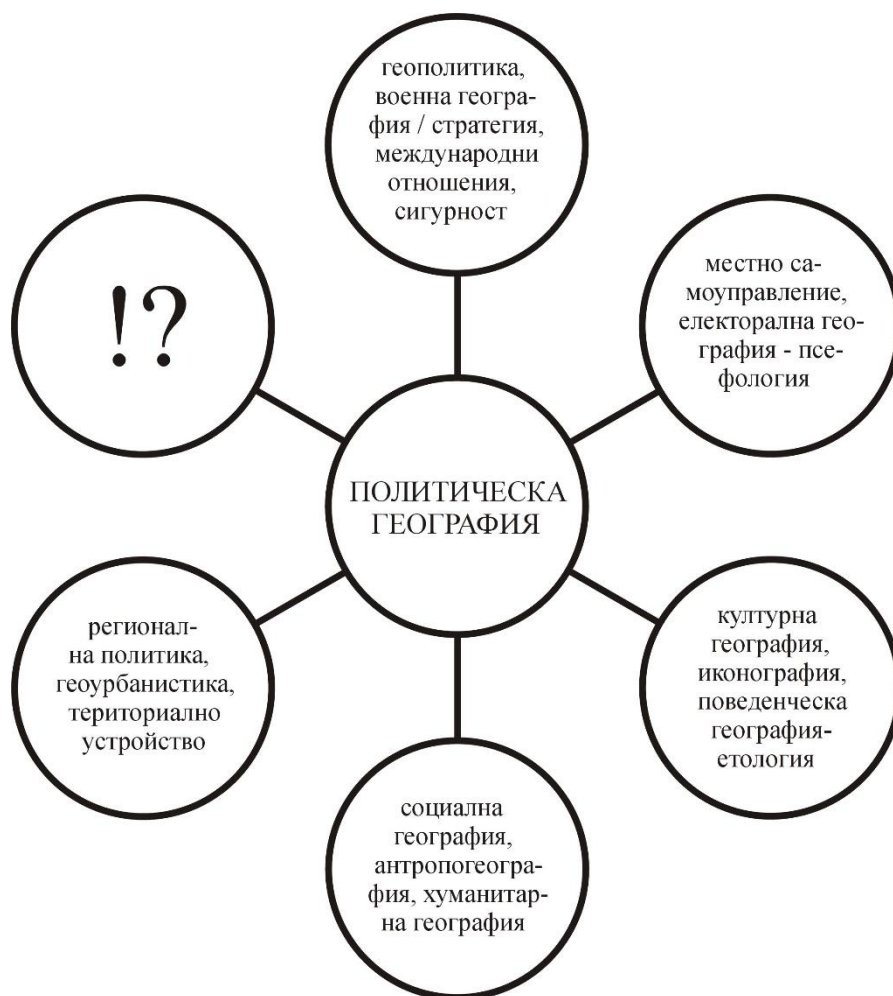
Един от компромисните варианти (при условието за методологично издържано игнориране значимостта на интердисциплинарния подход) за дефиниране структурата и съподчинеността на обществените географски науки е йерархичното им подреждане в низходяща градация от типа: културна география – политическа география – геополитика – геостратегия – регионална политика. Принципно тази градация може да се разглежда и като отворена система, която да се разширява или

стеснява в зависимост от поставените изследователски цели. В настоящото изследване тя е провокирана от възможността за приложното разграничаване на предимно обективната същност на геополитическия анализ от една страна и субективно детерминирани геостратегически механизми за въздействие върху географското пространство, от друга.

Културната география изследва широк кръг от междудисциплинарни проблеми, свързани фундаментални категории като цивилизация, история, общество, култура, стопанство и поведение с акцент върху техните пространствени измерения. Политическата география има относително по-конкретни предметни рамки и изследва пространствените аспекти на обществени отношения като политическо устройство, хоризонтална и вертикална структура на властта, форми на управление/самоуправление, глобални и регионални интереси, географска справедливост/несправедливост и прочие (Русев, 2012).

Геополитиката и геостратегията могат да се разглеждат само като условна част от политическата география. Подобен интердисциплинарен статут и условна гравитационна принадлежност към политическата география са характерни и за отделни фрагментарно свързани научни направления и проблемни области като поведенческа, електорална, историческа, военна и етно-конфесионална география, международни отношения, конфликтология, сигурност, странознание, местно самоуправление, административно-териториално устройство, регионална политика, устройство на територията, урбанистика (*фиг. 2*). Конкретно за регионалната политика могат да се дадат по-детайлни примери като форми на проявление, свързани с регионалните/пространствените механизми на инфраструктурната, инвестиционната, данъчната, митническата, социално-демографската (наталистична, културна, образователна, етническа, религиозна) политика. В много отношения механизмите на регионалната политика са пряко обвързани с механизмите на геостратегията, въпреки че е прието последната да се разглежда в по-широки пространствени измерения (*фиг. 3*).

Фигура 2. ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ВРЪЗКИ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ГЕОГРАФИЯ

3. ГЕОПОЛИТИКА И ГЕОСТРАТЕГИЯ

Зараждането на теоретико-методологичните основи на геополитиката може да се обозначи в условната междинна зона между природни и обществени науки. Същевременно нейната резултативна приложна същност я ориентира по-скоро към обществените клонове на научното познание. Важна особеност в това отношение е относително късното ѝ официално научно признание в началото на XX век като следствие от постепенното дефинитивно утвърждаване на политическата география през XVII-XIX век. Още с формирането им започва да се налага твърде спорното от съвременна гледна точка твърдение, че политическата география е част от географските науки, а геополитиката гравитира по-скоро към политологията. Типични примери в това отношение намираме в творчеството на изследователи като

Х. Винцхайм (1694–1751), Г. Крафт (1701–1754), А. Бюшинг (1724–1793), И. Кант (1724–1804), Й. Хердер (1744–1803), К. Ритер (1779–1859), Е. Реклю (1830–1905), Ф. Ратцел (1844–1904), П. ла Блаш (1845–1918), Й. Парч (1851–1925), А. Хетнер (1859–1941), Х. Макиндер (1861–1947), Р. Киелен (1864–1922), К. Хаусхофер (1869–1946), Х. Хасингер (1877–1952), Ж. Ансел (1882–1943), К. Шмит (1888–1985) и други. Активни участници в изучаването на социално-политическите пространствени фактори на цивилизационния процес са и представители на много научни клонове и направления, с които географията взаимодейства активно.

В началото на Втората световна война, обобщавайки близо половин вековния опит на изследователи от Германия, Франция, Англия и Италия, Батаклиев (1940/1941) определя политическата география и геополитиката като аналитични и динамични учения. Всъщност условия за формиране на теоретичните им постановки се създават още в енциклопедичните и универсални по своя характер антични трудове на изследователи като Херодот, Хипократ, Тукидит, Платон, Аристотел, Страбон, а по късно – на Н. Макиавели (1469–1527), Ф. Бейкън (1561–1626) У. Пети (1623–1687), Х. Хюйгенс (1629–1695) и много други.

Зараждането и развитието на геополитиката през последното столетие предизвиква значима обществена дискусия, поради опита чрез нея да се даде алтернативно пространствено немарксистко (неикономическо) обяснение на общественото развитие (Сорокин, 1996). В резултат геополитиката се превръща в един от най-дискусионните аспекти на политикогеографската тематика. Главна нейна особеност е преимущественото изследване на специфични геопропространствени силови полета, формирани под комплексното въздействие на природни и културни фактори. Всъщност, именно географската детерминираност на политическите процеси в най-голяма степен индикира принадлежността на класическата геополитика към политическата география.

Това, което отличава геополитиката от политическата география, е налагането на политически императиви в пространството от гледна точка на държавния интерес като най-висша форма на обществен интерес. Независимо от това, определенията

за геополитика варират в твърде широк диапазон – от наука/учение и идеология до метод/подход и практическа дейност/доктрина (Русев, 2008). Някои изследователи дори я определят като негеографска и предимно политологична дисциплина, независимо от очевидното използване в нея на пространствени подходи. Други като Kristof (1960), Gaddis (1982), Дугин (1997, 2011) и Parker (1998) признават пространствените характеристики като геополитически фактор само дотолкова, доколкото те са носители на ценности, одухотворени от населяващите ги народи и култури. В тази връзка Дугин (2011) обозначава геополитиката като „социология на пространството“. От своя страна Lacoste (1986, 1993, 2006) смята, че като равнопоставени на междудържавните (международни) отношения трябва да се разглеждат и вътрешните държавни обществени отношения, с което доближава методологията на геополитическия анализ до изследователските подходи в поведенческата и електоралната география, регионалното развитие и политика и до проблемите на т. нар. Четвърти свят*.

Класическите основи на геополитическия анализ, поставени от Челен, Хаусхофер, Ансел, Шмит и Спайкман, извеждат като първостепенни географските фактори при формулирането на силови съотношения между т. нар. Големи пространства или държави, санитарни кордони, геополитически възли. През втората половина на XX век статичният географски детерминизъм постепенно се измества от динамизма на интегративните блокови формирания. Глобализацията ефект на новите предизвикателства видоизменят поведенческите императиви. Пространствените съотношения се усложняват от нови идеологически, икономически, консумативни и екологични фактори. Класическите постановки за военно-политически и търговско-икономически контрол над обитаемото географско пространство придобиват нови информационно-технологични, културни и екологични измерения. Традиционният конфронтационен баланс на

* Терминът *Fourth World* се появява през 70-те години на XX век за обозначаване статута на национални малцинства (т. нар. малки народи), които не живеят в собствени държави (най-често са в състава на многонационални държави). В по-широк смисъл Четвърти свят са т. нар. най-слабо развити страни, които се водят на специален отчет в ООН.

силите все по-често зависи от превантивни интеграционни стратегии, разчитащи на непознати по-рано форми на солидарност за гарантиране на глобална и регионална сигурност. В отделни части от света се забелязва нарастване значимостта на общия цивилизационен интерес за сметка на регионалния и националния егоизъм. Геополитически кодекси избледняват пред разтварящи се национални граници. Задълбочава се космополитизмът на глобалната цивилизационна менталност по отношение на непознати в сегашния им вид проблеми – социално-демографски, суровинно-енергийни, екологични, овладяване на световния океан и космическото пространство, свръхмилитаризация, трансгранична престъпност, международен тероризъм или други асиметрични заплахи*. Колосов и Мироненко (2001) обозначават тази нова тенденция като „геополитика на взаимодействието“. Същевременно в много изоставащи страни и региони на планетата е налице задълбочаваща се несигурност, свързана с безвластие и неефективен от социално-икономическа гледна точка политически сепаратизъм.

Сорокин (1996) определя три етапа в развитието на геополитиката – до Втората световна война, по време на “студената война” и след нея, като първите два, спред него, са вече безвъзвратно остарели в методологичен план. За “възкръсване” на геополитиката и за социокултурна преоценка на нейната методология на Запад се изказват автори като Meining (1956), Cohen (1994) и Parker (1994). Още през 1952 г. Gottmann изказва крайната теза, че геополитиката е наука за войната. Всъщност именно в следвоенна Франция е осъществена една от най-радикалните ревизии на класическата геополитика. Особено характерен в това отношение е периодът след „студената война“, а за основна методологична база се използват индетерминизмът и традиционният за страната посибилизъм. Типични представители на следвоенната френска геополитическа школа са Ж. Готман (1915-1994), Ив Лакост (р. 1929) и М.

* *Asymmetric Threats* е термин, въведен в англоезичната литература за обозначаване на противоборство между несъпоставими по мощ и статут противници и на типични примери от международната военно-политическа практика, при които по-слабият противник е в състояние да нанесе сериозни щети, а в определени случаи – дори да наложи волята си над по-силния (по-подробно вж. Arreguin-Toft, 2001; Дериглазова, Зиновьев, Тимошенко, 2009).

Фуше (р. 1946). Изследователските им акценти са свързани главно с взаимодействието между пространство, образи (възприятия) и граници. Foucher (1991) например, игнорира първостепенната роля на държавните граници и придава особена значимост на вътрешните граници между социални и културни общности и техните геопространства. Лакост (2005) смята, че пространствата и границите са по-скоро пасивни елементи, а политиката има силата да ги преобразува.

Модерният геополитически анализ от края на XX век и началото на XXI век се основава на многоаспектни влияния, които водят до обогатяване на предмета и функциите на геополитиката, до усложняване на цялата ѝ методологична основа. Този процес е до голяма степен свързан с утвърждаването на интердисциплинарния ѝ научен статут. Съвременната геополитика засяга културно-политическото и социално-икономическото взаимодействие между пространствени общности с различен географски обхват. Сред основните ѝ задачи е да определи мястото и ролята на отделните държави в цивилизационните процеси на глобално, регионално и локално ниво. Като производни могат да се определят проблемите на възможно най-широко дефинираното и многоаспектно понятие сигурност – социална, демографска, икономическа, продоволствена, енергийна, екологична, политическа, военна, информационна, технологична и прочие. Най-значими акценти в това отношение са изследванията на интеграционни и дезинтеграционни процеси, както и провеждането на стратегическо планиране на стимулиращи или противодействащи им политики.

Всяка национална/държавна политика може да бъде разглеждана през призмата на оценъчното ѝ геополитическо положение, на механизмите и ефективността на нейната геостратегия. В качеството на основен критерий традиционно се използва националният/държавният интерес. Задълбочаващите се през последните десетилетия интеграционни аспекти на регионалната тематика във вътрешнодържавен и междудържавен план налагат нови концептуални критерии, свързани с въпросите на териториалния егоизъм и сравнителната териториална (не)справедливост.

Изследването на териториалната (географската) справедливост е подход, който има потенциала да допълва и модернизира класическите философски, юридически и политически постановки за равнопоставеност като ги трансформира по географски начин (Русев, 2012). Този подход има пряко отношение към глобалните и регионалните аспекти на сигурността, респективно към геополитиката и геостратегията.

В зависимост от спецификата на конкретните изследвания в геополитиката се използва разнообразен набор от методологични подходи. Те могат да бъдат разглеждани като естествен резултат от времето и мястото на изследване, поставените цели и господстващите научни парадигми. Голяма част от използваните геополитически методи на изследване имат общонаучен характер – системен (системно-структурен), сравнителен, функционален, прогностичен (моделиране) или са по-тясно обвързани с конкретен клон на научното познание – хронологичен (исторически), пространствен (географски), социално-психологически, културно-цивилизационен, поведенчески, антропологичен, институционален, емпиричен. Важна роля играят някои ключови за геополитиката методологични подходи като централно-периферни отношения, силови полета и баланси, форми на геополитическо съзнание, геополитически кодекси. Други са свързани с извеждането на специфични закономерности – например дуализъм на географските посоки или метафизични свойства на географската среда (океан, континент, брегова зона, речна долина, горско пространство, степ, пустиня и др.). Отличителна черта на класическия геополитически анализ е използването на спорни от гледна точка на тяхната обективност методи на изследване, свързани с религиозно-мистични категории. Пример в това отношение е т. нар. сакрална география (вж. Русев, 2005).

Според различните автори геополитиката се определя като наука (учение), идеология, метод (подход), практическа дейност (доктрина). Едни от най-изявените привърженици на идеята за геополитиката като наука са представители на хуманитарните науки извън географията – Naumann (1915), Schmitt (1922, 1950, 1959), Schlesinger (1986), Стойкерс (1992), Kissinger (1994), Бжежински (1997),

Бацаров (1999) и други. Някои от тях дори я извеждат извън системата на географските науки и я насочват към политологичните, въпреки че практически използват географски подходи в своите изследвания.

Parker (1994) смята, че политическата география и геополитиката са тясно свързани и по отношение на техния произход, и на предмета им. Той определя политическата география като изучаване на държавата, разглеждана като “пространствен и земен феномен”, а геополитиката е “пространственото изучаване на връзките и взаимоотношенията между държавите”. Според него е възможно геополитиката да включва в себе си политическата география, а определението геополитически би могло да се използва като обединяващо ги. Бъчваров (1999) вижда политическата география като “хоризонтално изучаване на политическите явления”.

Съдържателна, покриваща модерните научни критерии дефиниция на съвременния тип политикогеографско познание дава Каледин (1996), който го разглежда като “исторически закономерен резултат от последователната смяна на редица научни парадигми: 1) комплексна държавно-описателна, 2) широка антропогеографска, 3) тясно държавно-геополитическа; 4) дейностно-обществена. Според него съвременната познавателна ситуация в политическата география е непосредствен резултат от развитието на последните две парадигми. От особено важно значение е разграничаването на емпиричната същност и практикоприложните възможности на геополитическия анализ и синтез.

Главна „арена” на политическата дейност е геопространството. То представлява материализиран съвкупен резултат от предшестващи и съвременни природни, обществени и природно-обществени процеси. По този начин геопространството придава на политическата дейност геополитически характер. Геопространствените предпоставки за политическата дейност формират съответстващи на нейните субекти геополитически интереси и цели, чиято реализация в геопространството трябва да се разглежда като геополитическа организация на обществото.

Конкретният резултат от геополитическата организация на обществото са геополитическите системи. Чрез тях могат да се формулират основни категории в политическата география, като геополитическо единство, геопространствено отношение, геополитическо отношение. Последното е елементарен носител и израз на взаимната адаптация между политическата дейност на обществото и геопространството. От тази позиция Каледин (1996) формулира предмета на политическата география като “наука за геополитическите отношения и тяхното конкретно-историческо развитие и израз – геополитическите процеси и геополитическите системи.

Класическата геополитическа теория възниква в края на XIX и началото на XX век като синтез от редица общественонаучни познания. Философска основа на геополитиката става структурализмът, чрез който се разкрива логиката на отношенията и връзките между елементите на зададената система (Павлов, 1999). До Първата световна война политическата география и геополитиката се развиват синонимно, но след това започва постепенното им разграничаване. Политическата география се разглежда предимно като част от развитието на географските науки. Същевременно геополитиката използва най-вече методи на изследване от политологията, социологията, историята, военната наука и други. Различията между политическата география и геополитиката стават най-забележими в Германия, където политическата география се тълкува като наука за пространствените условия на държавата, а геополитиката – като наука за пространствените изисквания на държавата. Според Ратцел например „политическата география разглежда държавата от гледна точка на пространството, а геополитиката разглежда пространството от гледна точка на държавата”. У нас Батаклиев (1940/1941) акцентира върху фундаменталното разбиране за политическата география и геополитиката, че те не са статични, а “аналитични и динамични учения”.

Kristof (1960) определя етимологията на термина геополитика като „географска политика, т.е. не география, а тъкмо политика, географски интерпретирана и анализирана в съответствие с нейното географско съдържание”. Като междинна

наука тя не разполага с независима изследователска сфера, а се определя от взаимната връзка между географията и политическата наука. Единственото реално различие между геополитиката и политическата география, според него, е в акцента и фокуса на внимание. Политическата география поставя акцент върху географските явления, давайки политическа интерпретация и анализ на политическите им аспекти. Геополитиката, обратно, концентрира вниманието си върху политическите явления, опитвайки се да им даде географска интерпретация, анализирайки техните географски аспекти. Всъщност тези твърдения трябва да се възприемат като умела интерпретация на класическото определение на Ратцел.

В най-широк смисъл съвременната геополитика се развива като наука за влиянието на пространствените природни и обществени фактори върху културно-политическите процеси в световен мащаб. В по-тесен смисъл геополитиката се разглежда като наука за пространственото поведение на държавите. Познаването на фундаменталните геополитически закономерности има голямо практическо значение за външнополитическото поведение на отделните държави и пътищата за решаване на глобалните и регионалните проблеми на човечеството. В най-тесен смисъл геополитиката се възприема като един от методите за изследване обектите на политическата география, т.е. като част от нея. Според Батаклиев (1940/1941) геополитиката е метод за прилагане на политическата география в живота на държавата. От тази гледна точка геополитиката може да се разглежда и като научна теория, и като реално съществуваща политическа практика за обосноваване на държавни или коалиционни интереси.

Основополагащи за геополитиката са географските закономерности и фактори на общественото развитие. Пространственият анализ играе ролята на основен метод на изследване в геополитиката. В този смисъл геополитиката може да се разглежда като алтернатива на класическите материалистически възгледи и идеологемии (Русев, 1994; 1998; 2000; 2003). Геополитически анализ допълва господстващите през XIX и XX век социално-философски и политико-икономически концепции.

Познаването на обективно съществуващите геополитически фактори създава предимства при прогнозиране трансформациите на политическото пространство.

Водещите западни автори по политическа география и геополитика през втората половина на XX век са предимно от САЩ, Великобритания и Франция. Разпадането на СССР създава условия за възраждане на традиционно силната руска геополитическа школа. Поради използването на класическите немски геополитически идеи за целите на хитлеризма развитието на геополитическата мисъл в съвременна Германия е много по-слабо.

Класическата геополитическа перспектива свързва държавно-националното с глобалното измерение, както и “обяснението” на дадена ситуация с ориентирани към практиката изводи (Sandner, 1993). Една от постоянните величини на това мислене е господстващият доскоро геополитически модел на Макиндер. Развитието на геополитическите изследвания днес е белязано от масовото присъствие на редица изследователи, които субективизират научната им същност най-често в зависимост от определени тясноотраслови научнометодологични акценти. Каледин (1996) отъждествява този процес с термина *смислов плурализъм*, като същевременно посочва преобладаването на практически акценти в повечето геополитически изследвания, а най-вече – преимущественото отъждествяване на геополитиката с геопространствените аспекти на международните отношения и външната политика. Против абсолютизирането на междудържавните отношения като единствена предметна област на геополитиката се изказва и Аксёнов (1992). Според него геополитиката “трябва да се разбира като реална политическа дейност, насочена към изменение параметрите на цялото политикогеографско пространство”.

Според Бъчваров (1999) разграничаването на геополитиката и политическата география е трудно, “въпреки че между тях има смислова разлика... Геополитиката е приложна научна област на границата между географията и политологията... поставя ударение върху политическите и териториални цели, очаквания и желания на един народ или група хора”. Мамаду (1999) обобщава, че “във всички случаи геополитиката се свързва с власт (мощ) и пространство, най-често неин обект е

територията и държавата, а също така силовите отношения между държавите”. Според Каледин (1996) в най-широк смисъл геополитиката трябва да се разглежда като “организация и осъществяване на политическата дейност от различни субекти с отчитане на фактора геопространство”. Макар и декларирана от автора като обща, тази дефиниция може да претендира за една от най-точните и конкретните в сравнение с повечето известни ни дефиниции.

Типичен пример за многоаспектните възможности на научното обяснение е определението за геополитика, дадено от Сорокин (1996). Според него марксизмът е икономическото направление в материалистическото обяснение на историята, а геополитиката трябва да се приеме като алтернатива на марксизма, като пространствено обяснение на историята. Макар и в значителна степен нестандартна, тази позиция трябва да се приема като принос в съвременното научно познание, в частност в областта на политическата география

Сорокин определя три етапа (три вълни) в развитието на геополитиката: 1) до Втората световна война; 2) в периода на студената война; 3) след краха на световния комунизъм. Според него геополитиката от първата и втората вълна е безвъзвратно остаряла като научно направление и за да се изясни същността на настоящата трета вълна, е необходимо разширяване предмета на модерно дефинираната геополитика като комплексна и многопластова научна дисциплина, отчитаща редица нови фактори на съвременното многополюсно цивилизационно развитие.

За “възкръсване” на геополитиката и преоценка на нейната методология на Запад още през 70-те години говори и Parker (1994). Според него “докато старата геополитика е фокусирана върху сегментите, които съставляват глобалната общност, то новата геополитика се фокусира върху самата общност. Нейна изходна точка обаче си остават националните държави, които все още са най-значимите компоненти на световното геополитическо пространство”.

Според Kjellen (1905) най-общо геополитиката е осветляване на политически въпроси от географска гледна точка: “Държавата се стреми към хармония във всички области на нейната дейност. Мярката на тази хармония е обект на

изследване”. “Обектът на геополитиката не е “земята”, а изпълнената с политическа организация държава” (Kjellen, 1917).

Очевидно главната съдържателна същност на геополитиката се дефинира чрез географията, по-конкретно – чрез нейни основни направления. Тези направления могат да се разглеждат като своеобразни проекции на контактните зони между географията, от една страна, естествените и обществените науки (икономика, социология, политология), от друга. В този смисъл геополитиката може да се дефинира като един от важните научни акценти в географията, като цяло, и политическата география, в частност. Всеки опит за детайлизиране на такава дефиниция води до обективно задълбочаване на научния спор по този важен проблем.

Колосов и Мироненко (2001) представят геополитиката като наука, изучаваща в единство географските, историческите, политическите и другите взаимодействащи фактори, оказващи влияние върху стратегическия потенциал на държавата. Според Gaddis (1982) се разграничават два вида геополитически изследвания: практически и академични. Практическата геополитика служи за създаване на геополитически кодове (кодекси), представляващи набор от стратегически предположения, които правителството съставя спрямо други държави при формирането на своята външна политика. Например Тихонравов (2006) смята, че геополитиката може да се разглежда и като наука, и като идеология, т.е. като средство, оправдаващо постигането, осъществяването, съхраняването, укрепването и нарастването на властта. В това си качество геополитиката може да използва всевъзможни аргументи, свързани с географската среда, без някаква определена система – само и само да оправдае или обясни едни или други политически действия. В качеството си на наука обаче геополитиката следва да бъде свободна от необходимостта да оправдава която и да било власт във всичките ѝ прояви. Обективността на посочения обобщаващ извод се потвърждава в много класически геополитически изследвания. Сред българските автори пример в това отношение е фундаменталното изследване на Батаклииев (1940/1941).

Както в традиционните, така и в съвременните географски изследвания преобладава тезата, че геополитиката може да се представи като съставна част от политическата география: най-вече поради факта, че възниква и дълго време се използва като основен подход в политикогеографските изследвания. Днес хронологичните и хорологичните измерения на развитието изискват методологична преоценка на разглеждания проблем. Очевидно е, че в условията на задълбочаваща се глобализация на обществения живот, доводите за самостоятелния научен статут на геополитиката стават все по-аргументирани. Това се налага най-вече поради нарасналото практическо значение на геополитическите изследвания за глобалната и регионалната сигурност.

На практика дефинирането на геополитиката като наука води до съществени методологични проблеми, свързани с дублиране предметната същност на политическата география. Използването на геополитиката като метод (подход) в различни научни области на обществознанието възпрепятства изграждането ѝ като единна наука. Това е една от главните причини геополитиката често да се възприема само като едно от приложенията на общонаучния подход.

Въпреки това геополитиката успява да се наложи и като теория, и като политическа доктрина с обективно съдържание и прагматичен смисъл. Във връзка с протичащите днес фундаментални изменения в световен мащаб вниманието към концептуалните положения в геополитиката се засилва на базата на теоретично обобщаване на богат исторически материал и използването на съвременни методи на изследване. Заедно с това трябва да се отбележи, че от всички присъщи на дадена научна дисциплина компоненти, методологията за провеждане на геополитически изследвания е най-слабо развита. Повечето изследователи не си поставят за цел формирането на методологически основи на тази научна дисциплина, а се задоволяват с използването на налични знания и методи от други науки.

Функционалните аспекти на съвременната геополитика дават възможност в нея да се разграничат две основни направления:

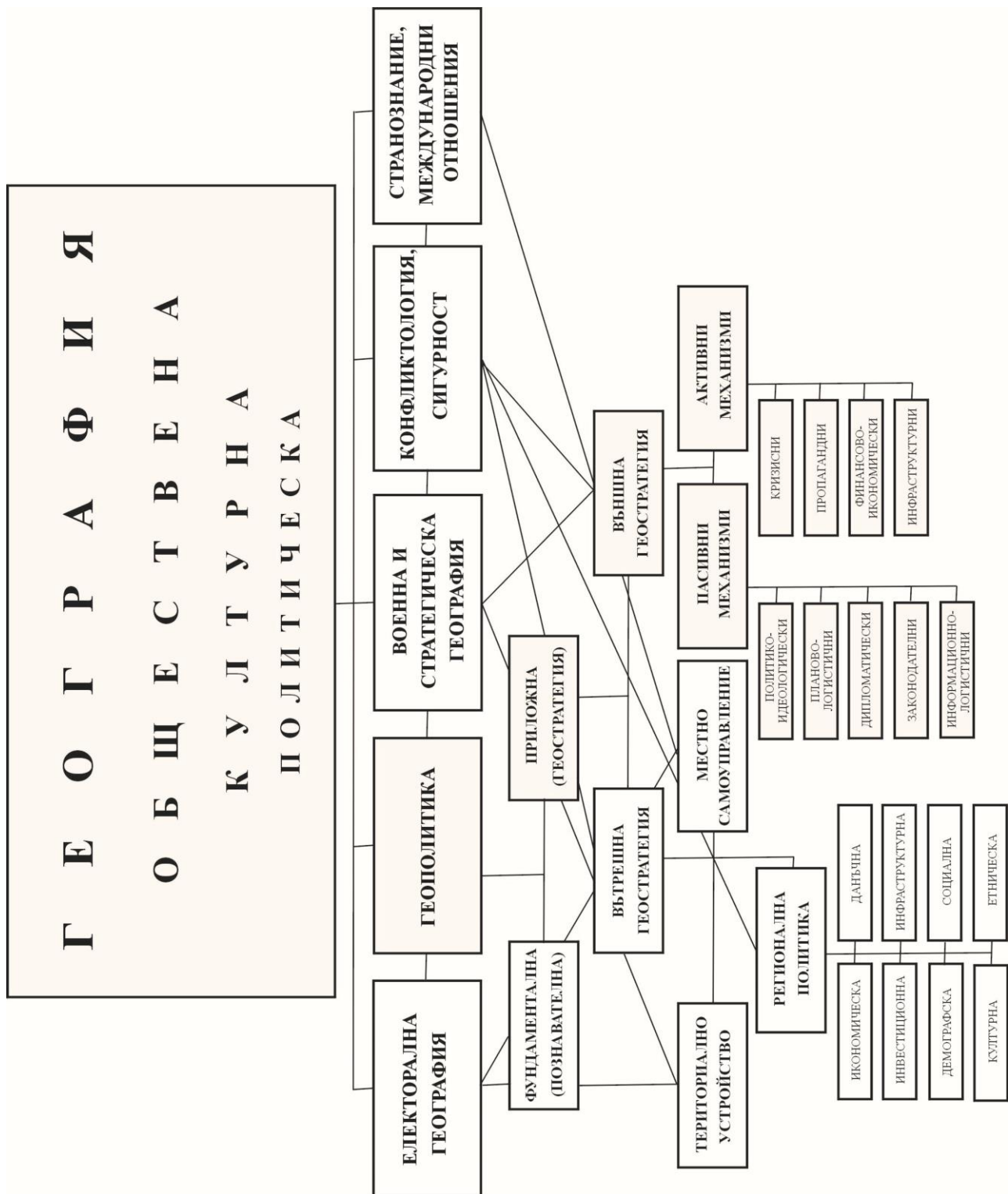
- *Фундаментална (познавателна) геополитика*. Чрез нея се поддържа висока степен на приемственост с традиционната геополитика. Изучава предимно глобални закономерности с обективен (неизменен) характер – геополитическа структура на света, статут и форми на геополитическо съзнание на съставните ѝ елементи, основни вектори, динамика и движещи сили на глобално противостоене. Предполага анализ, освободен от субективни (идеологически, национални, емоционални) предубеждения;

- *Приложна геополитика (геостратегия)*. Въпреки методологичната взаимна зависимост с фундаменталната геополитика, се отъждествява предимно като реална или декларативна практическа дейност. Отличава се с висока степен на институционална обвързаност и субективизъм, представен под формата на политическа целесъобразност. Геопространството в нея има по-ясно изразени регионални измерения и се разглежда като среда за целенасочено преобразуване на отношенията между културно-цивилизационни региони, държави, автономни административно-териториални единици, зависими територии. В по-широк методологичен план към субектите на геостратегията могат условно да бъдат включени междудържавни обединения, неправителствени организации, политически партии, етнически групи, социални движения и други.

Освен на фона на горепосочените вътрешни общественогеографски структурни критерии, статутът на геостратегията може да се дефинира и в по-широк научнометодологичен план – чрез отчитане не толкова на нейната пространствена същност, колкото на предметното оперативно взаимодействие с други приложни научни направления (*фиг. 3*).

Независимо от това, широко разпространено остава разбирането, че геостратегията е по-скоро конкретна трансформирана област на геополитиката, нейно своеобразно продължение (Бъчваров, 1999) или стратегическо управление на геополитическите интереси (Бжежински, 1997). Хронологично тя може да се разглежда и като своеобразно продължение на въведената още от Макиавели, Роше, Рохау, Метерних и Бисмарк *Realpolitik* (държавна политика, базирана на

практически, а не на морални, етични или идеологически съображения). В по-ново време Schlesinger (1986) и Кисинджър (1994), за разлика от Бжежински (1997), освен военно-стратегически, извеждат и общоцивилизационни аспекти на геостратегията.

Фигура 3. Структура и интердисциплинарни връзки на политическата география, геополитиката и геостратегията

Често като геополитически се дефинират и прекалено общи и имагинерни явления и процеси. Според Лакост (1993) понятието *геополитика* се употребява далеч по-разумно и подходящо в сравнение с особено привлекателното *геостратегия*. Той предлага разграничаването им. Според него трябва да се запази геополитика за споровете и дискусиите между граждани от една и съща нация, а геостратегия – когато се отнася за съперничество и антагонизъм между държави или политически сили, които са враждебни едни спрямо други. От своя страна Бжежински (1997) представя геостратегията като стратегическо управляване на геополитическите интереси.

Разликата между геополитика и геостратегия може да бъде определяна не само според мащаба на политическото мислене. Ако се предположи, че геополитическите отношения, събития и мотиви за поведение протичат между политическите субекти в регионален или континентален мащаб, геостратегическите отношения се формират, когато в рамките на регионално или континентално противостоене или конфликт се оказва външен натиск, обслужващ глобалните интереси на свръхдържавите.

От методологична гледна точка много по-сполучливо е разграничаването на обективно съществуващи геополитически закономерности и субективно декларирани геостратегически интереси. Типичен пример за обективно съществуваща геополитическа закономерност е вечното противостоене между Изтока и Запада, което е неподвластно на субективни фактори и се проявява под най-различни културно-идеологически и военно-политически форми през по-голямата част от световната история.

Геостратегията има ясно изразен субективен характер. Тя трябва да се разглежда като реална дейност, насочена към реструктуриране на политическото пространство, облагодетелстваща едни държави за сметка на други. В терминологичния речник „Геополитика” (съставителство на Бъчваров – 1999) се акцентира върху връзката на геостратегията с геополитиката, като се изказва мнението, че геостратегията е нейно продължение. Същевременно се демонстрира

твърде тясно разбиране на тази връзка единствено в областта на въоръженията и баланса на военните сили.

Новите глобални предизвикателства извеждат геостратегията извън нейния традиционен военно-политически смисъл, налагат по-широкото ѝ тълкуване с отчитане на разнообразни културно-политически и социално-икономически аспекти на глобалната и регионалната политика.

За основен геостратегически мотив днес трябва да се приеме желанието за контрол над богати на природни, човешки или стопански ресурси пространства. В някои случаи стратегията на големите държави е насочена към контролиране на малки, но важни за световните комуникации географски пространства. Чрез тях може да се блокира силата на други конкурентни държави.

Геостратегията е интердисциплинарна област, изследваща механизми за достигане на пространствени цели. Може условно да се представи в контактната зона между география, история, социология, право, политология, икономика, културология, екология, мениджмънт, военно дело и много други науки. Неотменни нейни структурни части са: глобална и национална стратегия; културна, социална, политическа, икономическа, продоволствена, технологична, информационна и военна стратегия, стратегически мениджмънт. Един от типичните примери за общонаучен методологичен и структурен плурализъм в това отношение е формирането на научно изследователско направление под наименование стратегическа география*.

Приложният потенциал на геостратегията засяга два основни пространствени аспекта:

* От англ. *Strategic Geography* – комплексна наука, изследваща стратегическите аспекти на природната и обществената география. Създава информационна основа за стратегическите свойства на географската среда и влиянието ѝ върху други компоненти на геостратегията. От своя страна стратегическата география може реципрочно да се раздели на основни изследователски направления като обща, управленска, национална, регионална (стратегическо странознание), военна, глобална, морска, планинска, продоволствена, културна, енергийна и много други.

- Външен, който акцентира върху отношенията между отделни държави, междудържавни интеграционни съюзи, континентални или културно-цивилизационни общности;

- Вътрешен, третиращ културно-политически отношения, териториално устройство, особености на регионалното развитие и механизми на регионалната политика в определена страна (държава, зависима територия, автономна област, административна единица).

От държавно-институционална гледна точка геостратегията е инструмент на властта, представен от субективни предположения, предписания и инициативи на управляващия елит във външната политика на една спрямо други държави или културно-политически образувания (Gaddis, 1982). Така като първостепенни изпъкват геостратегическите механизми за защита на суверенитета, за контрол или налагане (господство) на държавния/националния интерес в околното географско пространство, пречупени през призмата на сигурността. Традиционно най-старите форми на държавна геостратегия са свързани с развитието на военната география и статистика, на военната стратегия и сигурност. Днес те са обогатени от влиянието на десетки нови природни и обществени фактори.

Външните геостратегически механизми могат да се разглеждат като пасивни или активни (*фиг. 3*).

Пасивните външни геостратегически механизми са аксиоматичен резултат от натрупан многовековен интуитивен опит на държавните институции при провеждане на превантивни дейности за защита на националния интерес в околното пространство. По-голямата част от тях са съгласувани с утвърдена глобална или регионална обществено-историческа традиция. Имат инстинктивен характер и са тясно обвързани с цялостното еволюционно обществено-историческо развитие на държавата, с основните ѝ форми на геополитическо съзнание, с нейния традиционен геополитически код/кодекс. Могат да бъдат представени в няколко основни аспекта:

- правно-политически и институционално-идеологически/иконографски механизми за дефиниране на устойчиви символи, критерии, аргументи и параметри

на държавния интерес, държавната (националната) доктрина, суверенитета и сигурността – държавна територия, държавни граници, основен закон (конституция), официален език (или официални езици), хералдика и емблематика (герб, химн, флаг). До голяма степен те са свързани със специфичните форми на вътрешна политическа организация в държавата (форми на управление, държавен строй, политически отношения, структура и разделение на властите, човешки права и други);

- планово-логистични механизми за противодействие на военна агресия или поддържане на готовност за военни операции в други страни – създаване и поддържане на армия, военна инфраструктура (вкл. военни бази с особен политически статут), стратегически военновременни запаси и други;

- механизми за поддържане и гарантиране на външни културно-политически и социално-икономически отношения – участие в двустранни дипломатически договори, регионални и глобални междудържавни организации, институционално политическо съдействие на националния капитал в международното разделение на труда (икономически протекционизъм), изграждане на система от задгранични културно-информационни, политически и търговско-икономически представителства;

- законодателни механизми за противодействие на неблагоприятни външни влияния, свързани с миграционната, митническата, културно-идеологическата, информационната и прочие политики;

- информационно-логистични механизми за обективен анализ и ефективно въздействие върху външното за държавата географско пространство. Включва изграждането на аналитична система за събиране и обработка на стратегически важна за сигурността на държавата политическа, икономическа, технологична и прочие разузнавателна информация. Функционират чрез използването на общи легални или специализирани нелегални средства (вкл. задгранични представителства).

Активните външни геостратегически механизми се отличават с уникален за всяка държава характер, тъй като са съобразени с конкретни пространствени или конюнктурни времеви фактори, поради което са носители на значителен рефлексен субективизъм и метаморфозна динамика. Провокирани са от относително бързо изменящи се фактори и се отличават със средно- и краткосрочен времеви потенциал за въздействие на държавата и нейните институции:

- механизми, свързани със защита или налагане на държавния интерес при регионални или глобални кризисни процеси – военни конфликти, природни катаклизми, техногенни аварии, екологични катастрофи, хуманитарни кризи (епидемии, продоволствен дефицит, военен геноцид), терористична подготовка и други външни опасности за държавата, нейната природа, население и стопанство. Водят до повишена активност по отношение на държави, които са непосредствени съседи (от първи ранг) или по-отдалечени съседи (от втори, трети или по-отдалечен политикогеографски ранг). Като типични ответни мерки могат да се посочат: въоръжени действия за превантивна защита (вкл. установяването на временен или частичен военно-политически контрол над съседна територия/акватория/аеротория – по Алаев, 1983), участие в международни мироопазващи мисии, посреднически мисии, съюзническа логистика, усилване на трансграничния контрол, формиране на крайгранични буферни зони за сигурност и мониторинг, строителство на бежански лагери и други;

- механизми за масово пропагандно разпространение на културно-идеологическа и образователно-възпитателна информация сред съседни държави и народи по възникнали спорни въпроси от етно-конфесионален, историко-географски и социално-икономически характер. Обикновено са насочени към основната етническа диаспора*, свързана с националното самоопределение или близки в културно отношение етнически или религиозни общности. Основни

* От гр. *διασπορά* (*разселване*) – термин, с който е прието общо да се обозначават географските ареали на разселване на определен етнос, народ или нация, включващи както територията на определена държава, така и територии извън нея.

способи за въздействие са: издаване и задгранично разпространение на специализирани печатни издания; радио-телевизионни предавания, използващи мощни наземни станции и космически спътници; интернет. Специфични форми за активно прокламиране постиженията на националния/държавния модел на развитие са домакинството или представителното участие в световни/регионални форуми: политически, икономически и екологични конференции; културни и научни симпозиуми; юбилейни чествания; търговски и технологични изложения; спортни първенства/олимпиади;

- финансово-икономически механизми за регионално и глобално въздействие – кредитиране или подпомагане на комплиментарни** държави, териториални общности или отделни чужди граждани. За целта се използват държавни, подпомагани от (или подпомагащи) държавата институции – министерства, водещи корпорации, целеви фондове, комитети, неправителствени организации;

- инвестиционни механизми за изграждане на значими за външните отношения на държавата инфраструктурни съоръжения, включително участие, препятстване, блокиране или конкурентно алтернативно пространствено дублиране на инфраструктурни проекти с регионално или глобално значение. Като примери могат да се посочат автомагистрални и железопътни коридори, нефто- и газопроводи, пристанищни, летищни и ракетни съоръжения.

Между пасивните и активните геостратегически механизми има силни взаимни причинно-следствени връзки, поради което разграничаването им трябва да се възприема до голяма степен условно.

** От лат. *complémentum* (взаимно допълване, съответствие) – терминът намира приложение във философията, физиката, химията, биологията. В етнологията се използва за обозначаване на взаимна симпатия или антипатия (чувство за разбиране/неразбиране) между отделни общества (вж. Гумилёв, 1990, 1993). В културологията, социологията, политологията, политическата география, геополитиката и геостратегията комплиментарността често се използва за обозначаване на солидарност между политически обекти и субекти на базата на изградени сходни културно-исторически, расово-етнически, социално-икономически или идеологически ценностни системи.

* * *

В България основните тенденции в развитието на политическата география през първата половина на ХХ век намират отражение в изследванията на Иширков (1897, 1907, 1908, 1914, 1915, 1919, 1920, 1922, 1925, 1928, 1929, 1930, 1933, 1934), Дрончилов (1921, 1925), Радев (1924, 1926), Батаклиев (1932, 1936, 1937, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1946), Яранов (1932, 1934, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943), Вакарелски (1934, 1943), Пенков (1943), Тотев (1946). Техните идеи в значителна степен са повлияни от научните тенденции във водещите политикогеографски школи, но най-силно изразено е влиянието на немската антропогеография и геополитика.

В края на ХХ и началото на ХХІ век по проблемите на политическата география у нас работят Христов и Димов (1991, 1992), Бъчваров (1991, 1992, 1998, 1999, 2001, 2004), Бояджиев (1991, 1995, 1999, 2002, 2003, 2004, 2005), Тотев (1992, 1993, 1994), Карастоянов (1993, 1994, 1997, 2001, 2004), Русев (1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007), Славейков (1994, 1998, 2000, 2002, 2003, 2006), Христов (1998, 2001, 2004), Павлов (1999, 2003), А. Димов (2001), Трайков (2003, 2004, 2005), Янков (2004, 2005), Гъдев (2003, 2004).

Повечето от посочените автори творят активно и в областта на геополитиката – едно от най-дискусионните направления на политическата география. Отношенията, структурната съподчиненост, обектната и предметната същност и взаимното проникване на методологични подходи между политическата география и геополитиката са едни от най-спорните моменти в политикогеографското познание като цяло. Субективната и обективната проява на това противоречие е явление от относително по-ново време.

С най-активна геостратегия се отличават големите национални държави и междудържавни обединения. Главна роля при поддържането на относително политическо равновесие в глобален мащаб играят страните победителки през

Втората световна война – САЩ, Русия, Китай, Великобритания и Франция. Днес те изпълват съвременното съдържание на разбирането за Велики сили.

Отъждествяването на Франция и Китай като страни, победителки по време на Втората световна война и принадлежността ѝ към групата на Великите сили е едно от доказателствата за активната и далновидна следвоенна геостратегия на Запада. Доводите за това са твърде спорни. Франция на Виши начело с маршал Петен е активен съюзник на Хитлерова Германия по време на войната. Особено показателен е нейният съвместен военен отпор в съюз с Вермахта в Западното Средиземноморие, насочен срещу опитите на САЩ и Великобритания да заемат ключови позиции в Северна Африка. Последвалият принос на френските военни формирования начело с генерал Дьо Гол, за разгрома на Германия е символичен и не е съизмерим дори с жертвите, които дава българската армия по време на т.нар. Отечествена война.

Що се отнася до Китай, на негова територия се забелязват само два победителя във военни действия през периода 1931-1949 г.: Япония, която без проблеми окупира Източен Китай; комунистическата армия на Мао Дзедун, която изтласква армията на Чан Кайши на остров Тайван.

Съвременната геостратегия на Великите сили оказва най-силно въздействие върху развитието на глобалните политически процеси. Това са "законните" ядрени държави, имащи единствени право на вето в Съвета за сигурност на ООН. С относително неравнопоставено геополитическо положение са държавите, които губят Втората световна война – Германия, Япония и Италия. Въпреки сравнително големия си икономически потенциал те все още не играят равностойна политическа роля в съвременния свят. Съществуват и държави, които се отличават с голям демографски и неотговарящо малък икономически и политически потенциал – Индия, Индонезия, Бразилия, Пакистан, Бангладеш, Нигерия, Мексико и други. От тях обаче в немалка степен ще зависи сигурността на планетата през идните десетилетия. Това налага извода, че следвоенното институционално междудържавно устройство на света трябва да се преосмисли и реструктурира.

Първа необходима крачка е преструктурирането и преформулирането на ООН, нейните главни цели, задачи и механизми.

4. ОСНОВИ НА ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЯ (ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИ) АНАЛИЗ

Главен методологичен фундамент на геополитическите изследвания са пространствените закономерности и фактори на общественото развитие. Пространственото обяснение на историята се различава от утвърдилите се у нас класически материалистически възгледи и идеологеми. Геополитическият анализ може да се разглежда като алтернатива на съвременните социални, икономически и политологични концепции. Познаването на обективно съществуващите геополитически фактори създава предимства при прогнозиране трансформациите на политическото пространство в перспектива. Дори за малки страни като България геополитическата грамотност на обществото и интелектуалния му елит е от решаващо значение при формулирането на верни външнополитически ориентири. Главните цели в това отношение са отчитане на националните интереси, гарантиране на националната сигурност и извеждане на страната ни в оптимално изгодни перспективни позиции на Балканите, в обременената от цивилизационни и военно-политически конфликти дифузна зона между Източна и Средна Европа, Източното Средиземноморие, Близкия изток, Кавказ и Средна Азия.

Възникването на класическия геополитически анализ е свързано преди всичко с използването на фундаментални принципи, заимствани от сакралната география, чиято методология се основава на крайния географски детерминизъм – метафизично тълкуване и абсолютизиране ролята на пространствените фактори. На тази база се формулират основните културно-политически и социално-икономически мотиви за пространствено поведение в световната история. Чрез пространствения географски антагонизъм се създава основа за извеждане на обективни изводи и закономерности за главните вектори на глобалното противоборство – между континенталния традиционализъм на Изтока и морския мондиализъм на Запада, между богатия

силен Север и бедния зависим Юг. Планетарните геополитически трансформации след Великите географски открития са в значителна степен обусловени от това противоборство, което се проявява в различни обществено-идеологически и пространствени форми. Често, за да оборят своите противници, привържениците на геополитическия анализ го определят като анализ на хладния разум, на лишения от конюнктурни емоции разум, отчитащ обективно съществуващи и традиционно силно въздействащи глобални пространствени закономерности, които не могат да бъдат променени от субективната воля на отделни личности или социални общности.

Според Haushofer (1927) „начало на всяка държава е почвата, върху която се създава сакралният* характер на земята. Изследователите, абсолютизиращи значението на географските фактори за общественото развитие, често влагат метафизичен антагонистичен смисъл в тяхното тълкуване, което е причина за възникването на сакралната география. Тя обикновено се разглежда като псевдонаучно политикогеографско направление. В нея обществено-политическите феномени се тълкуват в зависимост от техните пространствени характеристики. Основните сакрално-митологични антагонистични категории са Суша–Вода, Изток–Запад и Север–Юг.

Категориите Суша–Вода са едни от най-старите в човешкото пространствено възприятие. Традиционно сушата се свързва с качества като плътност и стабилност, Водата притежава коренно противоположни характеристики – мекота и динамика. Според постулатите на сакралната география различните свойства на сушата и водата водят до формирането на два основни цивилизационни типа държави: континентални, наричани още телурократии*, и морски – таласократии**.

Метафизичните свойства на Сушата (Земята) определят типичната устойчивост на телурократичните общества. Столицата и провинциите на телурократиите са

* От лат. *sacrātus* – свещен, божествен, таен. – Бел. авт.

* От лат. *Telluris* – Земя; богиня на Земята. – Бел. авт.

** От първия философ на Древна Елада – основателя на Йонийската школа Талес Милетски, който твърди, че водата е основният природен елемент. – Бел. авт.

разположени върху единен териториален масив, което позволява строга йерархизация и силна централизация на властта. Те са консервативни по отношение на промените и традиционната форма на управление в тях е от абсолютистки тип. Най-благоприятните географски пространства за възникването на телурократичните общества са тези, в които има ясно изразен воден дефицит – полупустини, степи и лесостепи. В тях господстват номадските народи, основаващи своята стопанска култура и военна сила на животновъдството и търговията. Те са подвижни и могат бързо да налагат властта си върху значителни територии. Често телурократичните общества разрушават държавните образувания на уседналите народи, но създадените от тях империи се разпадат относително бързо. Типични исторически примери за силни континентални образувания на номадските народи са Златната орда и Арабският халифат. Телурократиите обикновено постигат значителна военна мощ, но вътрешното им обществено развитие е трудно податливо на промени. Принципите на телурократиите обикновено се свързват с Изтока и намират най-широко разпространение в Евразия – най-големият масив на суша на Земята.

Обществата от таласократичен тип се формират в крайбрежните морски и океански пространства. Те са присъщи предимно за Запада и най-типичните им исторически аналози се зараждат по атлантическото крайбрежие на Европа. Характеризират се с динамизъм и висока приспособимост към обществения прогрес. Друга черта е морската експанзия, поради което политическото им устройство се отличава с териториална разпокъсаност между метрополията и многобройните колонии. Морските народи основават своята сила на риболова, морската търговия и морските военни походи. Океанът е едновременно и силното, и слабото място на този тип цивилизация – за да се поддържа ефективен държавнополитически контрол, е необходимо изграждането на могъщ военноморски и търговски флот и военизирана администрация.

Свойства от смесен тип имат речните цивилизации. Те се създават от уседнали народи и са едни от най-старите форми на стопанска и политическа организация на географското пространство. Държавите им са силни и се отличават с висока

материална и духовна култура. Обществената им стабилност се гарантира от благоприятен хидро-климатичен и почвен потенциал. Водещ стопански отрасъл е растениевъдството.

В каноните на сакралната география мистичен смисъл се влага и в съдържанието на географските посоки на света. Основна движеща сила на обществено-политическите процеси в глобален и регионален мащаб е противостоеенето (или взаимното привличане и допълване) между земните полюси, както и между условно коренно противоположните характеристики на източните и западните цивилизации. От гледна точка на природния символизъм Изтокът е мястото, където се раждат Слънцето, светлината и животът като цяло – т.е. доброто. Западът е носител на точно противоположния философско-логически смисъл. Там, където изчезват слънцето и светлината, е царството на злите сили, смъртта, упадъка и духовната нищета.

Редица древни и съвременни религиозни, философско-етични и политико-икономически концепции се основават и на различията между Севера и Юга. Например в редица древни вярвания, митове и легенди от Стария свят доброто "висше начало" идва от Севера. За цивилизациите на Северното полукълбо земният полюс често е тълкуван като център на неподвижността и вечността. Около него се въртят пространството и времето. Северът е съотносим с духа, силата, чистотата и съвършенството. Югът е точно обратното и символизира смесването на материята. Традиционно Северът играе господстваща роля и одухотворява южния примитивизъм. В исторически план пасивният и аморфен Юг винаги се покорява на активния и целеустремен Север. Голяма част от класическите и съвременните представители на геополитиката сочат тези съотношения като относително неизменни вектори на макропространствения политически анализ. Нови нюанси внася глобализацията, която все повече тушира резките регионални културно-политически и социално-икономически контрасти между природно отличаващи се, но все по-силно взаимнозависими геопространства в социално-икономически и културно-политически смисъл.

Много от традиционните категории на сакралната география се използват за нуждите на класическия геополитически анализ. Чрез тях например се „обясняват“ причините за традиционното противостоене между източните и западните цивилизации, като обикновено Западът се идентифицира с таласократичните общества, а Изтокът – с телурократичните. Типичен за таласократиите е образът на моряка, пирата или викинга, а за телурократиите – на конника, номада или монгола. Съпоставяйки двете главни геополитически тенденции на планетата Mackinder (1904) пише, че “съвременната сухоземна сила се различава от морската не само по източника на своите идеали, но и по материалните условия на своята подвижност”.

Исторически морската геополитическа традиция води началото си от древните цивилизации на Финикия и Картаген, елинските колонии в Средиземноморието и нашествията на скандинавските викинги. Техни геополитически правоприменици през Средновековието са Португалия, Испания, Нидерландия, Великобритания и Франция. Днес геополитически лидер на таласократичния западен свят са САЩ.

Континенталната геополитическа традиция възниква с великите цивилизации на Египет, Персия, Рим (Византия), Туран (Иран), Арабския халифат. През Средновековието типични образци на телурократични общества са Свещената Римска (Германска) империя, Арабският халифат, Златната орда, Османската империя, китайските династии. През XVIII–XX век силни континентални държави в Евразия изграждат Австрия (Австро-Унгария), Германия, Русия (СССР–Русия), Китай.

Глобалните и регионалните политически трансформации до голяма степен са обусловени от продължителното съперничество между западните таласократии и източните телурократии. Такова е пространственото геополитическо (а не чисто историческото или икономическото) обяснение на противоборството между Картаген и Рим, Елада и Персия, италианските градове-държави и Османската империя, Франция и Австрия, Великобритания и Германия, САЩ и СССР. Това съперничество се проявява в различни обществено-идеологически форми, но според геополитиката има общо пространствено обяснение. През XX век противостоенето

между Запада и Изтока предизвиква разрушителни глобални военни и регионални конфликти. Огромни разходи за двата основни геополитически блока предизвиква „студената война”, която според някои политици може да се обозначи и като „горещ мир”.

Основна идеологическа формула на Запада за бъдещото развитие на човечеството е мондиализмът. Според негови представители пред съвременната цивилизация възникват непознати препятствия и опасности. Те са следствие от увеличаващата се относителна тежест на периферните народи (бедните страни от Изтока и Юга) около високоорганизираните пространства (богатите страни от Запада и Севера). Нарушеното демографско равновесие, екологичните проблеми, контрабандата с наркотици и оръжие, международният тероризъм и други съпътстващи модерната епоха явления изискват от Запада нова глобална политика (Attali, 1990). За да се предотвратят тези опасности, е необходимо да бъде установен твърд политически контрол на мондиално* равнище. Поради това е необходима целенасочена политика за изграждане на единен световен политически център, разположен в западния свят!

Според западното тълкуване мондиализмът изисква икономически приоритети, които да установят пълно господство на пазарната стопанска система и консумативния тип общество. Това трябва да се съчетава с непрекъснато расово-етническо смесване между народите и поощряване космополитизма на големите градове. В духовен план основа на мондиализма създаването на единните религиозни и културно-политически ценности – обожествяване на нови месии, създаване на религии (мормонство, адвентизъм, баптизъм, „Свидетели на Йехова”, „Свидетели на 40-ия ден” и много други), стимулиране на нетрадиционни стереотипи на социално, икономическо и политическо поведение. В геополитически план мондиализмът предлага да се наложи безусловният приоритет на интересите на западните държави.

* От лат. *Mundānus* – космополитен, световен. – *Бел. авт.*

Традиционализмът е пълна противоположност на мондиализма. Вместо модерна икономика, в него значителен дял имат архаичните форми на производство от цехов тип. Вместо икономическа принуда твърде разпространена в държавите от Изтока е “нравствената”, а понякога и физическата принуда. Обичайно явление е приоритетът на социалната справедливост и защита в системата на производството и разпределението. Вместо към либерална демокрация и човешки права, Изтокът клони най-често към авторитаризъм, т.е. към различни типове социални режими, в центъра на които не е индивидът със своите права, а са обществото, нацията, народът, идеята, религията, културата, култът към вожда и пр. Пространствата, в които се проявяват традиционалистични идеологии, са Русия (народничество, евразийство), Индия (аскетизъм), арабският свят (ислямските нравствени ценности) и други. Типични форми на традиционалистични общества са бившият СССР, Япония до 1945 година, комунистически Китай, Виетнам, КНДР, Либийската джамахирия, фундаменталистки Иран, управлението на талибаните в Афганистан и други.

Изтокът е верен на расово-етническите традиции с особено предпочитание към “големия национализъм” от имперски тип пред “малкия национализъм” със сепаратистки акцент (Трубецкой, 1927). Религиозно Изтокът демонстрира преданост към старите религии – православие, ислям, будизъм и други.

Мондиалистката доктрина не може да се класифицира нито само като дясна, нито само като лява. Мондиализмът е радикално десен на икономическо равнище, т.е. предполага абсолютен приоритет на частната собственост, пълна свобода на пазара и тържество на индивидуалната инициатива в икономическата сфера. Едновременно мондиализмът е радикално ляв в културно-политически план, тъй като идеологията на космополитизма, смесването на народите и нравственият либерализъм принадлежат към левите политически приоритети. Това съчетание служи като концептуална ос на съвременния мондиализъм, като основна формула за бъдещето на цивилизацията.

Традиционализмът също съчетава елементи на леви и десни приоритети, но леви – в социално-икономически, а десни – в културно-политически смисъл.

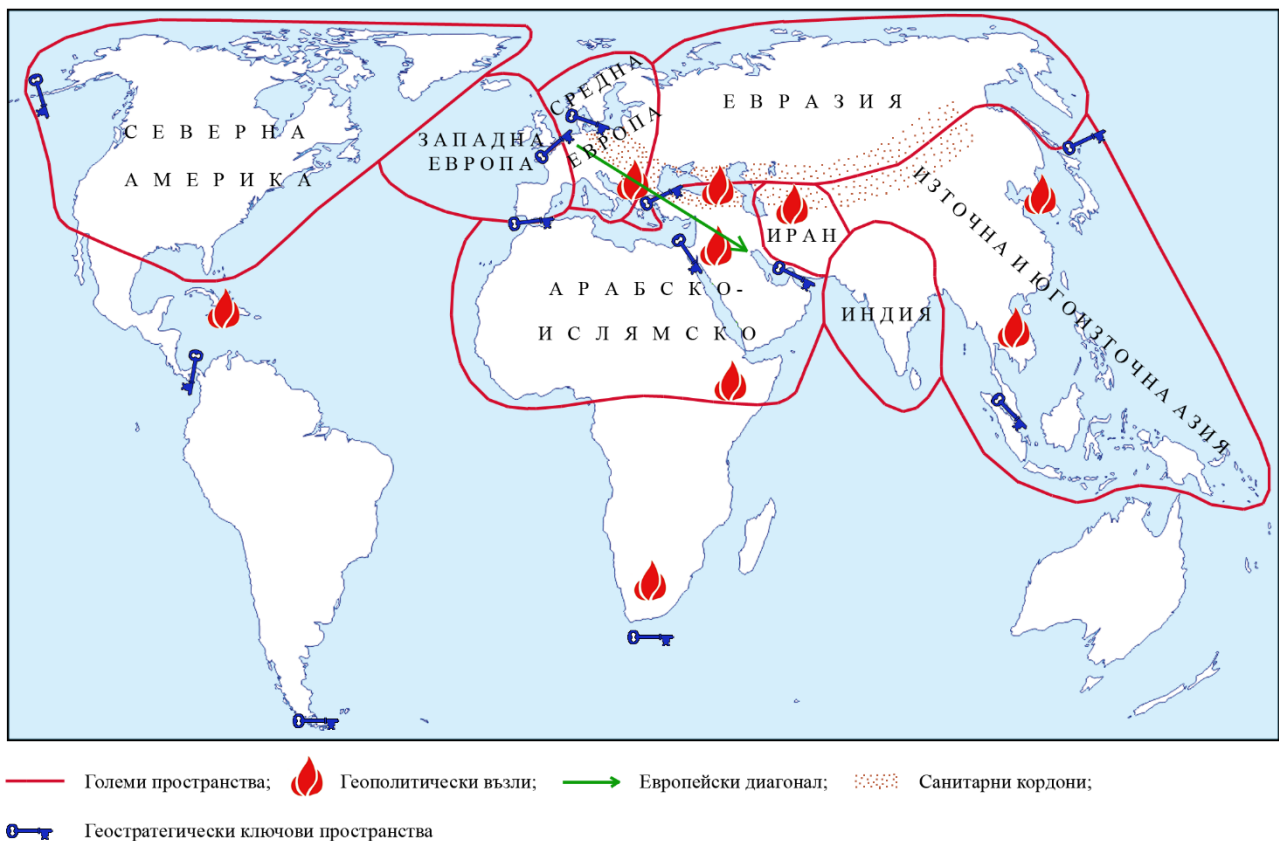
Главен съвременен фактор, водещ до намаляване контрастите между таласократичните общества на Запада и телурократичните на Изтока, между мондиализма и традиционализма, е глобализацията. Научно-техническият прогрес, стопанската динамика, демографските тенденции и новите екологични предизвикателства променят традиционните представи за отношенията между регионите и държавите в света. Усъвършенстването на производствените и комуникационните технологии предизвиква подобряване на транспортната и информационната достъпност между тях. Новите технологии вече не гарантират изцяло дори националната сигурност на големите държави.

По силата на исторически обусловена традиция националната, регионалната и глобалната сигурност се разглеждат предимно от военна гледна точка. Но в началото на XXI век гарантирането на военната сигурност не е достатъчно. През последните десетилетия сигурността придобива нови измерения и включва противодействието на процеси и явления, с които армиите не са в състояние да се справят. Съвременните предизвикателства пред човечеството имат съвсем нов характер – суровинно-енергийна, продоволствена и екологична сигурност, борба със стихийни бедствия, противодействие на контрабандата с оръжие и наркотици, на международния тероризъм и други.

5. ГЕОПОЛИТИЧЕСКА СТРУКТУРА НА СВЕТА

Познаването на съвременната геополитическа структура на света, Европа и Балканите дава възможност за реална оценка на съвременното геополитическо положение на България и формулиране на верни ориентири за нейната външна и вътрешна геополитика. Разкриването на глобалните и регионалните политически отношения и тяхната приемственост изисква строго определен аналитико-синтетичен подход при извеждането на логически съподчинен в методологическо отношение алгоритъм, чрез който да се разкрият пространствените елементи в

геополитическата структура на света. С най-голяма устойчивост в пространствено-понятийното развитие на геополитиката през XIX–XX век са т.нар. *Големи пространства (панрегиони), санитарни кордони, диагонали, възли, ключови пространства, конфликтни зони* и други (фиг. 4).

Фигура 4. Турция в традиционната геополитическа структура на света

Разкриването на съвременната геополитическа структура на света и дефинирането на мястото на нашата страна в нея трябва да има следната пространствена логическа последователност:

- Открояване на главните центрове на глобално геополитическо противостоене. Континентализъм и традиционализъм. Атлантизъм и мондиализъм.
- Дефиниране на пространствения обхват и геополитическата значимост на Големите пространства (панрегиони) – Русия (Евразия, Хартланд), Северна Америка, Западна Европа, Средна Европа (Mittleuropa), Арабски свят, Иран, Индия, Източна Азия (Азиатско-Тихоокеански регион). Освен че са субекти, те играят и

ролята на обекти в глобалната геополитика, като всяко от тях се отличава със специфично геополитическо съзнание.

- Разкриване същността на атлантическата геостратегия за изграждане на санитарни кордони с цел предотвратяване възможността за мощен геополитически съюз между Големите пространства в Евразия. Като противовес на тази геостратегия трябва да се разглежда постоянната германска геополитика на диагоналите в Европа. И двете доктрини засягат пространствата на Източна и Югоизточна Европа, Балканите и България.

- Анализ на геополитическите възли. Това са региони, отличаващи се с висок конфликтен потенциал, тъй като в тях се сблъскват интересите на Големите пространства. Те са с по-малък териториален, демографски, икономически и военен потенциал. Характерни техни черти са природното, етническото, религиозното и културно-политическото многообразие. Държавите в геополитическите възли са в непрекъснато противоборство и за разлика от тези в Големите пространства нямат външнополитическа съгласуваност. В световното пространство се открояват следните геополитически възли: Балкани, Кавказ, Близък изток, Средна Азия (известен е още като „Гаджикски възел”, а Бжежински използва понятието “Азиатски Балкани”), Корея, Индокитай, Африкански рог (полуостров Сомалия), Южна Африка, Карибски басейн.

- Структурни елементи с най-нисък геополитически ранг са геополитическите ключови пространства (ключови зони). Те са относително малки по географски обхват, но играят голяма роля за световните морски комуникации. Контролът над тях гарантира безпрепятственото осъществяване на търговските връзки и военните операции на едни Големи пространства и дава възможност за блокиране комуникациите на други. Типични геополитически ключови зони са Босфорът, Дарданелите (често за тях се използва общото наименование Проливи), Гибралтар, Ламанш, Скагерак, Категат, Беринговият проток, Курилските острови, Малакският проток, Суец, Панама, протокът Дрейк и други.

- Съвременни политикогеографски процеси и особености в развитието на

Европа и Балканите от гледна точка на националната сигурност на България.

По подробен анализ на основния методологичен алгоритъм за глобални и регионални геополитически изследвания могат да се намерят във:

- Русев, М., Обществена география. София, 2008.
- Русев, М., Анатомия на глобалното противостоене от гледна точка на класическата геополитика. – Геополитика, 4, 2005. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)

6. РУСИЯ, ЕВРАЗИЙСТВО, ХАРТЛАНД – основни източници:

- Русев, М., Обществена география. София, 2008.
- Политическа география и геополитика в оригинал. Класиците 2. Съставители М. Русев, Г. Рачев. София, 2009.
- Русев, М., Геополитическата традиция в Русия – минало и настояще. – Проблеми на географията, 3, 1995. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., Русия и евразийството – опит за геополитически анализ. – В: Геополитика, регионално развитие, географско образование. Сборник от доклади "Научна конференция с международно участие в памет на проф. д-р Димитър Яранов – Варна 2002", 3, София, ГИ, БАН, 2002. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)

7. АТЛАНТИЗЪМ И МОНДИАЛИЗЪМ – основни източници:

- Политическа география и геополитика в оригинал. Класиците 2. Съставители М. Русев, Г. Рачев. София, 2009.
- Русев, М., Атлантическата геополитическа традиция и перспектива. – В: Доклади "100 години география в Софийския университет". София, 1998. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)

8. ГЕОПОЛИТИЧЕСКА СТРУКТУРА НА ЕВРОПА – основни източници:

- Русев, М., Обществена география. София, 2008.
- Русев, М., "Mitteleuropa" и Големите пространства (геополитически измерения на континенталното ядро). I. Големите пространства в Европа – геополитическа постановка. – Год. на СУ "Св. Кл. Охридски", книга 2 – География, т. 93, 2003. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., „Mitteleuropa” и Големите пространства (геополитически измерения на континенталното ядро). II. Политическа организация на „Mitteleuropa” – традиция, съвременност и перспективи. – Год. на СУ "Св. Кл. Охридски", книга 2 – География, т. 94, 2002. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)

9. ГЕОПОЛИТИЧЕСКИ ВЪЗЛИ, КЛЮЧОВИ ПРОСТРАНСТВА И КОНФЛИКТНИ ЗОНИ. БАЛКАНСКИ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИ ВЪЗЕЛ – основни източници:

- Русев, М., Анатомия на глобалното противостоене от гледна точка на класическата геополитика. – Геополитика, 4, 2005. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., „Mitteleuropa” и Големите пространства (геополитически измерения на континенталното ядро). II. Политическа организация на „Mitteleuropa” – традиция, съвременност и перспективи. – Год. на СУ "Св. Кл. Охридски", книга 2 – География, т. 94, 2002. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., Геополитическото положение на Турция. – Проблеми на географията, 1, 1996. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)

- Русев, М., Геополитическа интерпретация на съвременните българо-турски отношения. – Демократически преглед, 51, 2003. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., Европейската интеграция на Турция – геополитическа амбиция, необходимост или реалност. – Геополитика, 4, 2006. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Нарцис Гъдев. Из творчеството на един забележителен интелект. Паметен сборник. – Съставител: М. Русев. София, 2009.

10. ГЕОПОЛИТИЧЕСКО ПОЛОЖЕНИЕ, ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКИ ПРИОРИТЕТИ И НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ НА БЪЛГАРИЯ –

ОСНОВНИ ИЗТОЧНИЦИ:

- Русев, М., Обществена география. София, 2008.
- Русев, М., Анатомия на глобалното противостоене от гледна точка на класическата геополитика. – Геополитика, 4, 2005. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., „Mitteleuropa” и Големите пространства (геополитически измерения на континенталното ядро). II. Политическа организация на „Mitteleuropa” – традиция, съвременност и перспективи. – Год. на СУ “Св. Кл. Охридски”, книга 2 – География, т. 94, 2002. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., Географското положение и националната сигурност на България. – Проблеми на географията, 3–4, 1997. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., Традиционни и съвременни геополитически предизвикателства пред българската външна политика. – В: 50 години Географски институт. София, 2000. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., Транспортната блокада на България. – Железопътен транспорт, 2, 2003. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., Транспортното географско положение на България. – Железопътен транспорт, 6, 2008. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., Възможен ли е изход от блокадата: транспортното географско положение на България в интегрираща се Европа. – Геополитика, бр. 3, 2008. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., Геополитически и геостратегически предизвикателства пред глобалната и регионалната сигурност – основни методологични и приложни аспекти. – В: Сборник доклади от годишната научна конференция на НВУ “Васил Левски” – 19-20 ноември 2009 г., 4, В. Търново, 2009. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Христова, Н., М. Русев, София в географското и геополитическото пространство на България, Балканите и Евразия. – В: София – 130 години столица на България 1879-2009 г. Сборник научни статии. София, СИЛФИДА, 2009. (вж. <http://www.marinrusev.com/> ПУБЛИКАЦИИ)
- Русев, М., Измерения на сигурността, методологични особености и структура на географската наука. – Геополитика, 4, 2011.

11. ИНФОРМАЦИОННИ РЕСУРСИ ПО ПОЛИТИЧЕСКА ГЕОГРАФИЯ, ГЕОПОЛИТИКА И СИГУРНОСТ– основни източници:

АРКТОГЕЯ – ФИЛОСОФСКИЙ ПОРТАЛ

<http://arcto.ru>

<http://www.arctogaia.com>

AFRICAN GEOPOLITICS

<http://www.african-geopolitics.org>

БАН – ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

<http://hs41.iccs.bas.bg/>

BONN INTERNATIONAL CENTER FOR CONVERSION

<http://www.bicc.de/info/about.php/>

ВОЕНЕН ЖУРНАЛ

<http://rdsc.md.government.bg/BG/Activities/VoenenJournal/index.php/>

GENEVA CENTRE FOR THE DEMOCRATIC CONTROL OF ARMED FORCES

<http://www.dcaf.ch/>

ГЕОПОЛИТИКА & ГЕОСТРАТЕГИЯ

<http://www.geopolitics.hit.bg>

ГЕОПОЛИТИЧЕСКА БИБЛИОТЕКА

<http://members.fortunecity.com/podgol/geopolitics.htm>

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY

<https://www.cia.gov/redirects/factbookredirect.html>

CENTER FOR THE STUDY OF POLITICAL GRAPHICS

<http://www.politicalgraphics.org/home.html>

CENTER FOR THE DEVELOPMENT OF PEACE AND WELL-BEING

<http://peacecenter.berkeley.edu/>

COUNCIL ON FOREIGN RELATIONS

<http://www.cfr.org/>

ЕВРАЗИЯ – ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ПОРТАЛ

<http://www.evrazia.org>

EURASIAN REVIEW OF GEOPOLITICS

<http://www.heartland.it>

ЭНЦИКЛОПЕДИЯ „РЕЛИГИЯ”

<http://slovari.yandex.ru/dict/religion>

GEOPOLITIQUES & STRATEGIE

http://www.webzinemaker.com/admi/m6/page.php3?num_web=23293

GEORGE MARSHALL EUROPEAN CENTER FOR SECURITY STUDIES

<http://www.marshallcenter.org>

HERODOTE – REVUE DE GEOGRAPHIE ET DE GEOPOLITIQUE

<http://www.herodote.org>

HUMAN RIGHTS

<http://www.ipl.org/div/subject/browse/soc80.35.00/>

ITALIA SOCIALE

<http://www.italiasociale.org/geopolitica/geopolitica.html>

KLUB OF ROME

<http://www.clubofrome.org/>

LIMES

<http://www.limesonline.com>

МИНИСТЕРСТВО НА КУЛТУРАТА

<http://www.mc.government.bg/>

NATO DEFENSE COLLEGE

<http://www.ndc.nato.int>

OBSERVATOIRE D'ETUDES GEOPOLITIQUE

<http://www.etudes-geopolitiques.com>

ORIENTATIONS – REVUE CULTURELLE PLURIDISCIPLINAIRE

<http://vouloir.hautetfort.com/archive/2007/06/02/orient-10.html>

ООН за образование, наука и култура (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

<http://www.unesco.org>

PEACE MOVEMENTS

<http://www.ipl.org/div/subject/browse/soc80.85.00.20/>

P. БАРЕНЦ – ГЕОПОЛИТИКА

<http://www.geocities.com/rbarents>

REVUE D'ETUDES GEOPOLITIQUES

<http://www.diploweb.com>

REVISTA GEOPOLITICA

<http://www.geopolitic.ro/>

RIVISTA ITALIANA DI GEOPOLITICI EURASIA

<http://www.eurasia-rivista.org/rubriche/articoli.shtml>

ТЕРОРИЗЪМ И АНТИТЕРОРИЗЪМ

<http://www.disastercenter.com/terror/>

<http://www.ipl.org/div/subject/browse/soc80.80.00/>

VOULOIR

<http://vouloir.hautetfort.com/geopolitique/>

WAR

<http://www.ipl.org/div/subject/browse/soc80.85.00/>

Агафонов, В., В. Рокитянский, Россия в поисках будущего. Москва, 1993.

Айзард, У., Общность в искусстве, науке и религии: перспективы эволюции. Москва, 1998.

Аксенов, К., О сущностном характере политической географии. – Изв. РГО, 4, 1992.

Аксенов, К., Двухпартийность массового политического сознания и география избирательного поведения в Санкт-Петербурге. – Региональная политика, 1, 1994.

Аксенов, К., Протестная мотивация избирателей: два периода электоральной истории Санкт-Петербурга. – Социологический журнал, 1–2, 1998.

Аксенов, К., А. Михайлов, Особенности пространственной структуры электоральных предпочтений в России и объяснительная модель избирательного поведения. – В:

- Политически имидж: секрети на манипулация на масово съзнание. Санкт-Петербург, 2000.
- Алексеева, И. и др. Геополитика в Русия. Между Изток и Запад. Санкт-Петербург, 2001.
- Алтермат, У., Етнонационализъм в Европа. София, 1998.
- Андрианова, Т., Геополитически теории XX в. (социално-философско изследване), Москва, 1996.
- Анилионис, Г., Н. Зотова, Глобален свят: единен и разделен. Москва, 2005.
- Анучин, В., Географски фактор в развитието на обществото. Москва, 1982.
- Аренд, Х., Тоталитаризъм. София, 1993.
- Арон, Р., Демокрация и избори. София, 1994.
- Асенов, Б., Нация, религия, национализъм. София, 1994.
- Асенов, Б., Религиите и сектите в България. София, 1998.
- Ашенкамф, Н., С. Погорельская, Современна геополитика. Москва, 2005.
- Баландие, Ж., Политическа антропология. София, 2000.
- Баланс на сили в световна политика: теория и практика. Москва, 1993.
- Баро, Ж.-К., Ислямът. Религия на силата или силата на една религия. София, 1992.
- Батаклиев, И., Родопите като политическа граница. – Тракийски сборник, 3, 1932 (преиздадена във Военен журнал, 1, 2000).
- Батаклиев, И., Полша в своята географска същност. – Училищен преглед, 5–6, 1936.
- Батаклиев, И., Тихоокеанската проблема (Събитията в далечния изток от геополитическо гледище). – Просвета, год. II, 5, 1937.
- Батаклиев, И., Дунав и неговото стопанско и политическо значение за българите. – Родина, год. I, 3, 1939.
- Батаклиев, И., Предна Азия (Политикогеографски преглед). – Просвета, 7, 1939.
- Батаклиев, И., Колониалният въпрос. – Просвета, 9, 1939.
- Батаклиев, И., Сравнителен преглед на политикогеографското положение на България. – Изв. на БГД, VII, 1940 (преиздадена със съкращения във Военен журнал, 4, 1999; Политическа география и геополитика в оригинал. София, 2003).
- Батаклиев, И., Развитие и същност на политическата география и геополитиката. – Год. на държ. висше училище за финансови и административни науки, т. I, 1940/1941 (преиздадена във Военен журнал, 3, 2004)
- Батаклиев, И., Южна Добруджа (Геополитически преглед). – Просвета, 1, 1940–1941.
- Батаклиев, И., Обединението на българския народ и политикогеографското му положение. – Изв. на БГД, VIII, 1941 (преиздадена във Военен журнал, 3, 1999).
- Батаклиев, И., Протоците и България (Геополитически преглед). – Родина, 2, 1941.
- Батаклиев, И., Кавказките земи и тяхното политическо и стопанско значение. – Просвета, 3, 1941.
- Батаклиев, И., Географските връзки между Беломорието и България. – Беломорски преглед, 1, 1942.

- Батаклиев, И., Географското единство на българските земи. – Изв. на БГД, IX, 1942 (преиздадена във Военен журнал, 5, 1999).
- Батаклиев, И., Стопанското значение на Беломорието. – Библиотека Българска книга, 25, 1943.
- Батаклиев, И. и др. Тракия. София, 1946.
- Баукър, Д., Световните религии. София, 2004.
- Бацаров, З., Геополитически системи. София, 1999.
- Белинский, Г., Россия до Петра Великого. – Отечественные записки. Т. XVI, 5. 1841.
- Бентон, Ф., Консерватизмът. София, 1992.
- Бердяев, Н., Душа России. Москва, 1915.
- Бердяев, Н., Утопический этатизм евразийцев. – Путь, 8, 1927.
- Бердяев, Н., Смисльът на историята. София, 1994.
- Бжежински, Зб., Големият провал. София, 1991.
- Бжежински, Зб., Извън контрол. София, 1994.
- Бжежински, Зб., Голямата шахматна дъска. София, 1997.
- Бицилли, П., Восток и Запад в истории старого света. – В: На путях: Утверждение евразийцев. Москва; Берлин, 1922 (публикувана на български език във Военен журнал, 2, 1998; Политическа география и геополитика в оригинал. София, 2003).
- Бицилли, П., Элементы средневековой культуры. Одесса, 1919.
- Бицилли, П., Два лика евразийства. – В: Современные записки. Т. 31. Париж, 1927.
- Бицилли, П., Увод в изучаването на новата и най-новата история. София, 1927.
- Божилков, Ив., Фернан Бродел. – В: Средиземно море и средиземноморският свят по времето на Филип II. София, 1998.
- Бояджиев, В., Парламентарните избори през 1991 г. – представянето на БЗНС. В. Търново, 1991.
- Бояджиев, В., Към концепцията за национална сигурност на България: някои икономикогеографски аспекти. – Военен журнал, 5, 1995.
- Бояджиев, В., София като политикогеографски център на България. – В: Град София – 120 години столица на България. София, 1999.
- Бояджиев, В., Географски изменения на културните връзки и влияния между главните селища на Централното Средногорие. – Анали, 3–4, 2002.
- Бояджиев, В., Критика на българската парламентарна изборителна система. – В: Геополитика, регионално развитие, географско образование. Сборник в памет на проф. д-р Димитър Яранов, 3, София, ГИ, БАН, 2002.
- Бояджиев, В., Географски принципи на изборното законодателство в България от края на деветнадесети век и първите десетилетия на XX век. – Год. на СУ „Св. Кл. Охридски”, книга 2 – География, т. 92, 2003.
- Бояджиев, В., Районна организация на основните религиозни култове в Кърджалийската административна област – В: Проблеми и перспективи за развитие на Източните Родопи. Научна конференция. Ардино, септември 2001 г., София, 2002.

- Бояджиев, В., Съвременна България – една динамична геополитика. – Военен журнал, 6, 2002.
- Бояджиев, В., Класическите колониални империи. – Год. на СУ “Св. Кл. Охридски”, книга 2 – География, т. 95, 2003.
- Бояджиев, В., Актуални проблеми на земеделските политически организации. – В: 100 години земеделско движение в България. Пазарджик, 2004.
- Бояджиев, В., Средновековната иберийска държавност и колониализъм – начало на глобализацията. – Год. на СУ “Св. Кл. Охридски”, книга 2 – География, т. 96, 2005.
- Бретон, Р., География на езиците. Пловдив, 1995.
- Бретон, Р., География на цивилизациите. Пловдив, 1996.
- Бринкен, А., Политико-географически аспекти газобеспечения стран Европейского региона. – Изв. РГО, 3, 2003.
- Бринкен, А., Геополитически аспекти развития нефтегазовой промышленности Норвегии. – Изв. РГО, 5, 2003.
- Бродель, Ф., Материална цивилизация, економика и капитализъм, XV–XVIII вв. (в 3 т.) Москва, 1986, 1988, 1992.
- Бродель, Ф., Динамика капитализма. Смоленск, 1993.
- Бромлей, Ю., Р. Подольный, Человечество – это народы. Москва, 1990.
- Брук, С., Население мира. Етно-демографски справочник. Москва, 1996.
- Булгаков, С., Моя Родина. Париж, 1938.
- Бърдаров, Г., Н. Илиева, М. Илиев, Характеристика на етническата структура на населението в Благоевградска област през XX в. – В: Устойчивото развитие на планинските територии. Враца, 2001.
- Бърдаров, Г., Промени в етническата структура на населението в Благоевградска област през XX век. – В: Промени в планинските и полупланинските територии на България. Враца, 2002.
- Бъчваров, М., Юни 1990 – география на изборните резултати. – География, 1, 1991.
- Бъчваров, М., Електорална география на посткомунистическа България. – В: География– геополитика. Първа книга. София, 1992.
- Бъчваров, М., Електоралната география в България – октомври 1991. – География, 1, 1992.
- Бъчваров, М., Сблъсък на цивилизациите или културна иконография на глобализацията се свят. – В: Общности и идентичности. София, 1998.
- Бъчваров, М., Геополитика – терминологичен справочник. София, 1999.
- Бъчваров, М., Геополитически анализи. София, 2001.
- Бъчваров, М., Руските геополитически идеи. – В: Алтернативи за България. София, 2001.
- Бъчваров, М., Б. Бъчварова, Цивилизационните разнопосочия – недъг и харизма на Хомо Балканикус. – В: Социална и културна география. София и В. Търново, 2004.
- Бъчваров, М., География на културата или културна интерпретация на географията. – В: Социална и културна география. София и В. Търново, 2004.
- Вакарелски, Хр., Няколко културни и езикови граници в България. – Изв. на БГД, II, 1934.

- Вакарелски, Хр., Групи на българската народност от битово гледище. – Изв. на БГД, X, 1943.
- Вакарелски, Хр., Етногеография на България. София, 1977.
- Василенко, И., Геополитика современного мира. Москва, 2006.
- Вебер, М., Социология на господството. София, 1992.
- Вебер, М., Протестантската етика и духът на капитализма. София, 1993.
- Владиков, Е., Графична история на балканските народи. София, 1992.
- Владиминова, П., Електорално поведение в община Ардино от гледна точка на възрастово-полова и етническа структура. – География и регионално развитие. Фондация “ЛОПС”, 2006.
- Военна и политическа география. София, 1975.
- Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България. – Фондация „Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия”. – Сборник от доклади. София, 1994.
- Гаджиев, К., Введение в геополитику. Москва, 1998.
- Гелер, М., А. Некрич, Утопията на власт. София, 1994.
- География, политика, култура. Ленинград, 1990.
- География–геополитика. Първа книга. София, 1992.
- Геополитика: теория и практика. Москва, 1993.
- Геополитическите проблеми ближнего зарубежья. – Элементы. 3, 1993.
- Геополитика. Хрестоматия. Москва–Минск, 2007.
- Геополитически речник на света, София, 2005.
- Георгиев, Л., След студената война. София, 1998.
- Гест, М., Социални и пространствени промени в София през първото десетилетие на постсоциалистическия преход. – В: Социална и културна география. София и В. Търново, 2004.
- Гладкий, И., Этническая экология как отрасль научного знания. – Изв. РГО, 5, 2003.
- Голубчик, М., Политическая география мира. Смоленск, 1998.
- Голубчиков, Ю. География человека. Москва, 2003.
- Горбачевич, Р., Проблемы современной политической географии. – Изв. ВГО, 1, 1981.
- Грей, Д., Либерализмът. София, 1991.
- Грицай, О., Россия в новом европейском мире: утопия или геополитическая реальность. – Изв. РАН, Серия географическая, 3, 1992.
- Грчић, М., Политичка географија. Београд, 2000.
- Гумилев, Л., Этногенез и биосфера Земли. Ленинград, 1989.
- Гумилев, Л., География этноса в исторический период. Ленинград, 1990.
- Гумилев, Л., От Руси до России. Санкт-Петербург, 1992.
- Гумилев, Л., Ритмы Евразии. Москва, 1993.
- Гумилев, Л., Тысячелетие вокруг Каспия. Москва, 1993.
- Гумилев, Л., В поисках вымышленного царства. Москва, 1994.

- Гъдев, Н., Триъгълникът Балкански полуостров – Кавказ – Близък изток и неговото глобално геополитическо значение. – Военен журнал, 5, 2003.
- Гъдев, Н., Защо високопланинските райони са постоянни огнища на регионални конфликти. – Военен журнал, 3, 2004.
- Данилевский, Н., Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. Санкт-Петербург, 1871.
- Дарендорф, Р., Модерният социален конфликт. София, 1998.
- Дебие, Ф., Р. Улрих, А. Вердие, За какво служи геостратегията. – Военен журнал, 6, 1993.
- Дерменджиев, А., За необходимостта от социални, културни и геополитически знания. – В: Социална и културна география. София и В. Търново, 2004.
- Дигуров, А., К истории изучения мотивационной составляющей политического поведения и электорального участия. – Бюллетень Владикавказский институт управления, 9, 2003.
- Димитров, Г., Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. София, 1895.
- Димитров, Д. и др., Политико-географската тематика в трудовете на българските географи до края на Втората световна война. – Доклади на международен семинар по политическа география. София, октомври, 1992.
- Димитров, Д., К. Иванов, Има ли вотът устойчива структура? – В: Българските избори 1990–1996 г. Резултати, анализи, тенденции. София, 1997.
- Димитров, Д., Правила и процедури. – В: Българските избори 1990–1996г. Резултати, анализи, тенденции. София, 1997.
- Димитров, Е., Основни аспекти на демо-екзистенциалната политика по отношение на смесените в етническо отношение територии на България. – Проблеми на географията, 2, 1995.
- Димитров, Стр., Демографски отношения и проникване на исляма в Западните Родопи и долината на Места през XV–XVII век. – Родопски сборник, т. 1, 1965.
- Димитрова, Б., “Междинният” електорат – неосъществените възможности – В: Българските избори 1990–1996 г. Резултати, анализи, тенденции, София, 1997.
- Димитрова, Б., Движението за права и свободи – границите на постоянството. – В: Българските избори 1990–1996 г. Резултати, анализи, тенденции, София, 1997.
- Димитрова, Б., Съюзът на демократичните сили – пътуване към себе си. – В: Българските избори 1990–1996 г. Резултати, анализи, тенденции. София, 1997.
- Димов, А., Българската геополитика. София, 2001.
- Динев, В., Модели на човешкото поведение. София, 2000.
- Динев, В., Човекът между Изтока и Запада. София, 2007.
- Динев, Л., Териториалните промени в Европа през последните няколко години. – Изв. на БГД, VII, 1940.
- Дмитриев, Ан., Конфликтология. Москва, 2000.
- Драганов, Д. Съвременни политически системи на XX в. София, 1998.

- Дрончилов, Кр., Материали по антропологията на българите. 1. Македонските българи. – Годишник на Софийския университет. XVII, 1921.
- Дрончилов, Кр., Принос към антропологията на албанците. – Списание на Българската академия. XXI, 1921.
- Дрончилов, Кр., Политическата граница. – Год. на СУ „Св. Кл. Охридски”, ИФФ, т. 21, 1925 (преиздадена във Военен журнал, 2, 1999; Политическа география и геополитика в оригинал. София, 2003).
- Дугин, А., Консервативная революция. Москва, 1994.
- Дугин, А., Основы геополитики. Москва, 1997.
- Дюверже, М., Полупрезидентският режим. София, 1993.
- Естественно-историческая специфика России и русские геополитические концепции (Материалы Всероссийской конференции). Под ред. С. Б. Лаврова. Санкт-Петербург, 1999.
- Жириновский, В., Последний бросок на Юг. Москва, 1993.
- Житин, Д., Геополитика России: 400 лет назад и сегодня. – Изв. РГО, 6, 1994.
- Загоров, О., Модерният национализъм. София, 1995.
- Зелински, У., Културна география на САЩ. София, 1998.
- Зубов, А., Парламентская демократия и политическая традиция Востока. Москва, 1990.
- Зюганов, Г., Русия и съвременният свят. София, 1996.
- Исаев, Б., Геополитика. Москва–Минск, 2005.
- Исаченко, А., О двух трактовках понятия „культурный ландшафт”. – Изв. РГО, 1, 2003.
- Иширков, А., Антропогеографически бележки върху Балканския полуостров. – Български преглед, IV, 1897.
- Иширков, А., Принос към етнографията на македонските славяни. София, 1907.
- Иширков, А., Западната граница на Македония и албанците. София, 1908.
- Иширков, А., Човекът и земята. Антропогеографски бележки. – Българска сбирка, IV, 4, 1908.
- Иширков, А., България и Бяло море. Политикогеографски чертици. София, 1914 (преиздадена със съкращения във Военен журнал, 1, 2002).
- Иширков, А., Западните краища на българската земя. София, 1915.
- Иширков, А., Тракийската ни граница според Парижкия договор за мир. – Читалищен преглед, 7–10, 1919.
- Иширков, А., Географската връзка на Тракия с България. – В: Сборник за Тракия. София, 1920.
- Иширков, А., Западна Тракия и договърът за мир в Ньой. – Географска библиотека, 1, 1920.
- Иширков, А., Балканите за балканските народи. – Отец Паисий, I, 2, 1922.
- Иширков, А., Географската връзка на Македония с България. – Македонски преглед, 4, 1925.
- Иширков, А., Политикогеографски преглед на Кралство Италия. – Год. на Свободния университет, VI–VII, 1928.

- Иширков, А., Мирният договор в Ньой и границите на Българското царство. – Отец Паисий, II, 21–22, 1929.
- Иширков, А., Политическогеографско схващане на държавата. – Научен преглед, 1, 1929 (преиздадена във Военен журнал, 1, 1999; Политическа география и геополитика в оригинал. София, 2003).
- Иширков, А., Брой и разпределение на българите в Добруджа в 1918 г. – Известия на Народния етнографски музей в София, 8–9, 1930.
- Иширков, А., Имена и граници на Тракия. – Тракийски сборник, II, 1930.
- Иширков, А., Историко-етнографски преглед на населението в Царство България. – Известия на Народния етнографски музей в София. 10–11, 1933.
- Иширков, А., Царство България: имена на България и на нейните главни области, положение, географски дележ, граници и големина. – Изв. на БГД, II, 1934.
- Иширков А., Западните граници на Санстефанска България (преиздадена във Военен журнал, 6, 2000).
- Иширков А., Как преминаха Пирот и Враня към Сърбия (преиздадена във Военен журнал, 5, 2000).
- Иширков, А., Охридската българска архиепископия (преиздадена във Военен журнал, 4, 2000).
- Йорданов, Н., Пантюризъмът и европейската идея. София, 1995.
- Йорданов, Т., За влиянието на Кубратовите българи върху топонимията на средната и източната част на Балканския полуостров. – В: 50 години Географски институт. София, 2000.
- Йорданова, К., В. Бояджиев, Г. Железов, Електорални особености на планинските територии в България на базата на резултатите от местните избори, проведени през 1995 и 1999 г. – В: Доклади на Балканска научно-практическа конференция “Природният потенциал и устойчивото развитие на планинските райони, Враца. 2001.
- Йотов, Б., Международноправно сътрудничество в борбата с тероризма. София, 1995.
- Калдерон, Р., Християндемократията – позиции и дееспособност. София, 1997.
- Каледин, Н., Политическая география: к формированию понятийного аппарата. – В: География, политика и культура. Ленинград, 1990.
- Каледин, Н., Политическая география. Методология, теория, практика. Санкт Петербург, 1995.
- Каледин, Н., Политическая география. Истоки, проблемы, принципы научной концепции. Санкт Петербург, 1996.
- Карасимеонов, Г., Политически партии, С., 2000.
- Карасимеонов, Г., Новата партийна система в България. С., 2003.
- Карастоянов, Ст., Политическата география и българският национален въпрос. – Военен журнал, 1, 1993.
- Карастоянов, Ст., Македония (етногеографска характеристика). – Военен журнал, 1, 1994.
- Карастоянов, Ст., Политическа география. Геополитика. Геостратегия. София, 1997, 2001.

- Карахасан-Чънар, И., Етническите малцинства в България. София, 2005.
- Карнегиевата анкета. В. Търново, 1995.
- Карсавин, Л., Восток, Запад и русская идея. Прага, 1922.
- Карсавин, Л., Основы политики. – Евразийский временник. Париж, 1927.
- Кенън, П., Залезът на демокрацията. София, 1995.
- Киреев, Н., Към въпроса за някои изходни основи на евразийството. – В: Изследвания в чест на проф. д.и.н. Дженгиз Хаков. София, 2003.
- Кларк, К., Цивилизацията. София, 1989.
- Класиците на анархизма. София, 2005.
- Класика геополитики. XIX век. Москва, 2003.
- Клер, М., Войни за ресурси. Новият облик на световния конфликт. София, 2003.
- Кожинев, В., Россия как цивилизация и культура. – Наш современник, 5, 2000.
- Коларов, Г., Мистика и терор. София, 1996.
- Колев, Б., Геополитическото значение на Г-8. – Обучението по география, 6, 2005.
- Колосов, В., Политическая география сегодня. Москва, 1985.
- Колосов, В., Политическая география: проблемы и методы. Ленинград, 1988.
- Колосов, В., География и новое политическое мышление. – В: География, политика и культура, Ленинград, 1990.
- Колосов, В., Н. Мироненко, Геополитика и политическая география. Москва, 2001.
- Костел, Е., Съвременната геополитика. София, 1999.
- Крейпо, Р., Културна антропология. София, 2000.
- Кропоткин, П., Нравствени основи на анархизма. В. Търново, 1993.
- Кръстев, В., Евразийското течение в руската геополитика. – Геополитика, 5, 2006.
- Кръстев, Т., Къде е новата граница на югоизточния фланг на Европейския съюз. – География'21, 1, 2007.
- Кънчов, В., Македония. Етнография и статистика. София, 1900.
- Кюизьоние, Ж., Етнология на Европа. София, 1993.
- Лавров, С., Геополитика: възрождение запретного направления. – Изв. РГО, 4, 1993.
- Лавров, С., Геополитика и евроазиатство. – Военен журнал, 5, 1994.
- Лавров, С., М. Никитина, Геополитика на Западе – 1980–1990-е гг. – Изв. РГО, 3, 2000.
- Лавров, С., М. Никитина, Забранената геополитика – от залез към висини. – Военен журнал, 2, 2001.
- Лаврухин, В., Электоральная география пиренейских стран. – В: География, политика и культура. Ленинград, 1990.
- Лакост, Ив, Геополитика и геостратегия. – Военен журнал, 1, 1993.
- Лакост, Ив, Място и роля на геополитиката в модерния свят. – Геополитика, 2, 2005.
- Лебедева, М., Мировая политика. Москва, 2006.
- Леонтьев, К., Восток, Россия и славянство. – Сборник статей. Т. 1, 1885.
- Личев, Т., К. Личева, Фактори за формиране на българския национален характер. – Научни трудове Природни науки–География. Шумен, 2003.

- Личева, К., Византийският универсализъм през призмата на геополитиката. – В: Сборник статии „Основни проблеми на географското образование във ВУЗ (в контекста на регионалната политика и регионалното развитие на България)”. Свищов, 2001.
- Макензи, Д., А. Ърби, Пътувания из славянските провинции на Европейска Турция. София, 1983.
- Мальтус, Т., Опыт о законе народонаселения или изложение с прошедшего и настоящего действия этого закона на благоденствие человеческого рода. Санкт-Петербург, 1868.
- Мамаду, В., Геополитически подходи в края на ХХ в. – В: Геополитика – терминологичен справочник. София, 1999.
- Манчев, Кр., Националният въпрос на Балканите. София, 1995.
- Маринов, В., Принос към изучаване на бита и културата на турците и гагаузите в Североизточна България. София, 1956.
- Матвеев, Р., Теоретическая и практическая политология. Москва, 1993.
- Машбиц, Я., Политическая география: сущность и географизация. – В: Политическая география: современное состояние и пути развития. Москва, 1989.
- Мерион, Д., Базис и империя. София, 1948.
- Мироненко, Н., П. Фомичев, Геополитическото положение на съвременна Русия. – Военен журнал, 6, 2001.
- Михайлов, А., Свойства електоралного пространство России. – В: Политический имидж: секреты манипуляции массовым сознанием. Санкт-Петербург, 2000.
- Михайлов, Н., Гръцкият и турският конституционен подход към малцинствената проблема. – В: 50 години Географски институт. София, 2000.
- Михайлов, Т., Еволюция геополитических идей. Москва, 1999.
- Михова, Д., Културната география във виртуалния свят. – Обучението по география, 2–3, 2003.
- Михова, Д., Културна география или географията през прочита на културата. – В: Социална и културна география. София и В. Търново, 2004.
- Михова, Д., Културната география във виртуалното пространство. – В: Социална и културна география. София и В. Търново, 2004.
- Мичурин, В., О подходах к изучению пассионарности. – Изв. РГО, 6, 1992.
- Мойсеев, Н., Современный антропогенез и цивилизационные разломы (эколого-политологический анализ). – Социально-политический журнал, 5, 1995.
- Молхов, М., Изборното поведение и социологическите изследвания във връзка с изборите. София, 1993.
- Мусолини, Б., Фашистката революция. София, 2002.
- Найденев, Б., Доктрината за “баланса на силите” в американската геополитическа школа. – Военен журнал, 2, 1993.
- Найденев, Б., К. Милкова, Към проблема за моделиране на системата за национална сигурност – Военен журнал, 3, 1995.
- Национални проблеми на Балканите: история и съвременност. София, 1992.

- Недин, Ст., Етносьт, територията и държавата като основни понятия в политическата география. – Военен журнал, 6, 1996.
- Нешев, К., Политология на XX век. София, 1998.
- Николаенко, Д., Особенности геополитической рефлексии. Санкт-Петербург, 2001.
- Николов, Б., Средиземно море – неговите врати и „ключове”. София, 1974.
- Озелиус, Г., М. Чуканов, Отец геополитики о России как великой державе. – Вопросы истории, 1, 1996.
- Охременко, И., Электоральное поведение: теория вопроса. Волгоград, 2002.
- Павлов, Н., Геополитическото положение на Съюзна република Югославия. – Военен журнал, 1, 1999.
- Павлов, Н., Българската геополитическа традиция и перспектива. – Военен журнал, 6, 1999.
- Павлов, Н., Българският въпрос във Волго-Уралието (1988–2003). София, 2003.
- Пантев, А., Б. Гаврилов, Пътят на модерния свят. София, 1994.
- Парламенты мира. Москва, 1991.
- Патарчанов, П., Чепинският край – генезис и етногеографско развитие (комплексно регионално етногеографско изследване). София, 2000, 2006.
- Пенерлиев, М., Климатични, религиозни и геополитически влияния върху просперитета на нациите. – В: Сборник доклади „30 години Шуменски университет”. Шумен, 2001.
- Пенков, И., Културен ландшафт. Понятие, характеристика и анализ с оглед към българските земи. – Изв. на БГД, X, 1943.
- Петров, Т., Електорално поведение и електорална общност. София, 1996.
- Плешаков, К., Компоненты геополитического мышления. – “Международная жизнь”, 10, 1994.
- Поздняков, Э., Геополитика и современность. – В: XX век: многообразие, противоречивость, целостность. Москва, 1996.
- Полеганова, Д., Етно-конфесионални особености на населението на Китай. – Обучението по география.
- Политическа география и геополитика в оригинал. София, 2003.
- Политическая география и современность. Региональные и прикладные аспекты. Санкт-Петербург, 1991.
- Политология. Энциклопедический словарь. Москва, 1993.
- Попов, М., Антропология на българския народ. София, 1959.
- Поппер, К., Открытое общество и его враги. Москва, 1992.
- Пучков, П., Современная география религии. Москва, 1975.
- Радев, Ж., Географска и етнографска Македония (Средецът на Балканския полуостров). – Македонски преглед. II, 1924 (преиздадена във Военен журнал, 6, 1999; Политическа география и геополитика в оригинал. София, 2003).
- Радев, Ж., Географска и етнографска България в нейните исторически граници. – Училищен преглед, 5–6, 1926.

- Радев, С., Конференцията в Букурещ и Букурещкият мир от 1913 г. София, 1992.
- Радинович, Р., Геостратегическото значение на сръбското етническо пространство. – Военен журнал, 4, 1998.
- Радовановић, В., Географске основе на Србје. Скопие, 1937.
- Разбойников, А., Народностопанският образ на неокупираната област от Западна Тракия. – Изв. на БГД, X, 1943.
- Раковски, Кр., Руссия на Истокъ. Варна, 1898.
- Ратцел, Ф., Зависимостта между земята и държавата. – Военен журнал, 6, 2002.
- Реклю, Э., Россия Европейская и Азиатская. Санкт-Петербург, 1883.
- Россия между Европой и Азией: Евразийский соблазн. Москва, 1993.
- Рот, Г., Двете световни войни и Германският въпрос. – В: Спиралата на мира. Германските въоръжени сили в период на промяна. София, 1995.
- Русев, М., Анатомия на глобалното геополитическо противостоене. – Военен журнал, 2, 1994.
- Русев, М., Геополитическата традиция в Русия – минало и настояще. – Проблеми на географията, 3, 1995.
- Русев, М., Страните от Източна и Югоизточна Азия и Азиатско-Тихоокеанския геополитически център. – Проблеми на географията, 4, 1996.
- Русев, М., Геополитическото положение на Турция. – Проблеми на географията, 1, 1996.
- Русев, М., Географското положение и националната сигурност на България. – Проблеми на географията, 3–4, 1997.
- Русев, М., Атлантическата геополитическа традиция и перспектива. – В: Доклади “100 години география в Софийския университет”. София, 1998.
- Русев, М., Оценка на съвременното геополитическо положение на София. – Военен журнал, 6, 1999.
- Русев, М., Геополитическото съзнание на „Mitteleuropa” като Голямо пространство. – Военен журнал, 3, 2000.
- Русев, М., Традиционни и съвременни геополитически предизвикателства пред българската външна политика. – В: 50 години Географски институт. София, 2000.
- Русев, М., Русия и евразийството – опит за геополитически анализ. – В: Геополитика, регионално развитие, географско образование. Сборник от доклади ”Научна конференция с международно участие в памет на проф. д-р Димитър Яранов – Варна 2002”, 3, София, ГИ, БАН, 2002.
- Русев, М., „Mitteleuropa” и големите пространства (геополитически измерения на континенталното ядро). II. Политическа организация на „Mitteleuropa” – традиция, съвременност и перспективи. – Год. на СУ “Св. Кл. Охридски”, книга 2 – География, т. 94, 2002.
- Русев, М., Геополитическа интерпретация на съвременните българо-турски отношения. – Демократически преглед, книга 51, 2003.

- Русев, М., "Mitteleuropa" и големите пространства (геополитически измерения на континенталното ядро). I. Големите пространства в Европа – геополитическа постановка. – Год. на СУ "Св. Кл. Охридски", книга 2 – География, т. 93, 2003.
- Русев, М., Транспортната блокада на България. – Железопътен транспорт, 2, 2003.
- Русев, М., Кл. Найденов, Етническият синдром на българската демографска политика. – Геополитика, 2, 2004.
- Русев, М., Анатомия на глобалното противостоене от гледна точка на класическата геополитика. – Геополитика, 4, 2005.
- Русев, М., Европейската интеграция на Турция – геополитическа амбиция, необходимост или реалност. – Геополитика, 4, 2006.
- Русев, М., П. Владимирова, Поведенческа и електорална география. – Геополитика, 5, 2006.
- Русев, М., П. Владимирова, Вътрешната геополитика на смесените региони в България. – Геополитика, 2, 2007.
- Русская идея. Москва, 1992.
- Савицкий, П., Два мира. – В: На путях. Москва; Берлин, 1922.
- Савицкий, П., Степ и оседлость. – В: На путях. Москва; Берлин, 1922.
- Семенов Тян-Шанский, В., О могущественном территориальном владении применительно к России. – Изв. РГО, 8, 1915.
- Серебрянный, Л., Синтез российской географии культуры. – Изв. РАН, Сер. географическая, 3, 2000.
- Синайски, А., Геополитиката и националната сигурност на Русия. – Военен журнал, 6, 1993.
- Славейков, П., Политико-географски анализ на съотношението между основните политически сили у нас. – Проблеми на географията, 1, 1994.
- Славейков, П., Заселването на Америка и расовият облик на коренното ѝ население. – В: Америка и Европа – интеграция и диференциация на културите. В. Търново, 1998.
- Славейков, П., Етногеографска характеристика на българското население. – Год. на СУ „Св. Кл. Охридски“, книга 2 – География, т. 90, 2000.
- Славейков, П., Анализ на резултатите от парламентарните избори в Смолянския избирателен район. – В: Науката, методиката и училището. Том III Туризм, География, История. Смолян, 2002.
- Славейков, П., Етническа структура на българското население. – Статистика, 1, 2002.
- Славейков, П., Кл. Найденов, Географски анализ на престъпността в ЕС, страните кандидат-членки и някои от най-развитите страни в света. – Военен журнал, 6, 2002.
- Славейков, П., Сравнителен географски анализ на резултатите от парламентарните избори през 1997–2001 г. – В: Геополитика, регионално развитие, географско образование. Сборник в памет на проф. Димитър Яранов, 3, София, ГИ, БАН, 2002.
- Славейков, П., Стратегическите природни ресурси в света. – Военен журнал, 6, 2002.
- Славейков, П., Човешките ресурси в света. – Военен журнал, 1, 2003.

- Славейков, П., Кл. Найденов. Тероризмът – новата световна заплаха. – Военен журнал, 4, 2003.
- Славейков, П., Етногеография. София, 2006.
- Славейков, П., Същност и развитие на етногеографията. – В: География и регионално развитие. Фондация “ЛОПС”, 2006.
- Слатински, Н., Измерения на сигурността. София, 2000.
- Слевич, С., О предмете и законах политической географии. – В: Политическая география: проблемы и тенденции. Баку, 1987.
- Соловьев, В., Русская идея. Москва, 1911.
- Сорокин, К., Геополитика современности и геостратегия России. Москва, 1996.
- Степун, Ф., Россия между Европой и Азией. – Новый журнал, 69, 1962.
- Стойкерс, Р., Теоретическая панорама геополитики. – Элементы, 1, 1992.
- Стойчев, Ст., Избирателно законодателство и избори в периода на прехода към демокрация – критичен анализ. С., 1992.
- Стойчев, Ст., Ст. Карастоянов, М. Русев и др. Геополитика и сигурност. Военна академия ”Г. С. Раковски”. Издателство “Св. Георги Победоносец”. София, 1996.
- Табakov, М., Електоралните квазиетноси (Опит за психологически анализ). София, 1996.
- Тайната история на монголите. София, 1991.
- Тихонравов, Ю., Геополитиката и нейните предшественици. – Геополитика, 2, 2006.
- Тодоров, А., Електоралната мобилност: българският вариант. София, 1995.
- Тодоров, А., Мобилните избиратели (1991–1996). – В: Българските избори 1990–1996 г. Резултати, анализи, тенденции. София, 1997.
- Тодоров, Ц., Ислямът. София, 1995.
- Тодорова, Е., Корнукопия – утопия или в името на розата (геополитика и културология – два модела на поведение). – Военен журнал, 6, 2001.
- Тотев, А., Гръцките териториални искания от България след Втората световна война. Варна, 1946.
- Тотев, А., Правата на България върху Западна Тракия. – Към: Меморандум на България до Парижката мирна конференция. София, 1946.
- Тотев, А., Българският излаз на Бяло море. – Към: Меморандум на България до Парижката мирна конференция. София, 1946.
- Тотев, А., Населението на Земята (от расово гледище). – Космос, 3, 1964.
- Тотев, А., Раси и расови типове на населението в света. – География, 8, 1966.
- Тотев, А., Расови особености на българския народ (според акад. М. Попов). – Природа, 3, 1966.
- Тотев, А., Географско разпространение на човешките раси. – География, 1, 1967.
- Тотев, А., Антропологически особености на населението от европоидната основна раса. – Природа, 3, 1967.
- Тотев, А., Културно-битови особености на българския народ. – В: Демография – избрани теми. София, 1972.

- Тотев, А., Демографски сведения за българите преди 1880 г. – В: Демография – избрани теми. София, 1972.
- Тотев, А., Един ценен източник на историческата демография на България. – Статистика, 6, 1974.
- Тотев, А., Библиографски източници за българите извън пределите на страната. Бесарабия и Нова Русия (Таврия и Херсон). – Население, 5, 1992.
- Тотев, А., Библиографски източници за българите извън пределите на страната. Историко-демографски литературни източници за българите в Добруджа. – Население, 6, 1992.
- Тотев, А., Библиографски източници за българите извън пределите на страната. Влашко и Молдова, Банат и Семиградско (Трансилвания). – Население, 1, 1993.
- Тотев, А., Библиографски източници на българите извън пределите на страната. Историко-демографски литературни източници за българите в Албания, Косово и Метохия. – Население, 3, 1993.
- Тотев, А., Картографски източници за историческата демография на България. – Население, 4, 1993.
- Тотев, А., Библиографски източници за българите извън пределите на страната. Македония. – Население, 1–2, 1994.
- Тотев, А., Библиографски източници за българите извън пределите на страната. Южна Тракия, Мала Азия. – Население, 3, 1994.
- Тотев, А., Международни договори, свързани с войната за обединение на българския народ от 1912–1913 (в съавторство с Г. Владимирова). София, 1994.
- Тофлър, А., Х. Тофлър, Новата цивилизация. София, 2000.
- Трайков, Т., Световните религии – възникване, развитие и териториално разпространение. – Обучението по география, 1, 2003.
- Трайков, Т., Б. Казаков, Религиозна структура на населението в България – формиране, съвременен състояние и териториални различия. – В: Социална и културна география. София и В. Търново, 2004.
- Трайков, Т., Етно-конфесионалните общности на Балканите и развитието на интеграционните процеси в Европа. – В: Сборник 25 години Геолого-географски факултет. София, 2005.
- Трубецкой, Н., Rußland als Großmacht. Berlin, 1913.
- Трубецкой, Н., Европа и человечество. София, 1920.
- Трубецкой, Н., Об истинном и ложном национализме. – В: Исход к Востоку. Предчувствия и свершения. Утверждение евразийцев. София, 1921.
- Трубецкой, Н., Русская проблема. – В: На путях: Утверждение евразийцев. Москва–Берлин, 1922.
- Трубецкой, Н., О туранском элементе в русской культуре. – Евразийский временник, 4, 1925 (публикувана на български език във Военен журнал, 4, 1998; Политическа география и геополитика в оригинал. София, 2003).
- Трубецкой, Н., Наследие Чингисхана. Берлин, 1926.

- Трубецкой, Н., К проблеме русского самосознания. – В: Собрание статей. Прага, 1927
- Трубецкой, Н., Общевразийский национализм. – Евразийская хроника, 9, 1927
(публикувана на български език във Военен журнал, 6, 1998; Политическа география и геополитика в оригинал. София, 2003).
- Тютчев, Ф., La Russie et l'France. – Русский архив, 2, 10, 1873.
- Тютчев, Ф., Русия и Германия (публикувана на български език във Военен журнал, 6, 2003).
- Федотов, Г., Судьба империи. – Новый журнал, 16, 1947.
- Филиповић, М., Обичај и верованја у Скопској котловини.– Србски етнографски зборник, 54, 1939.
- Фукуяма, Ф., Доверие. София, 1997.
- Фуше, М., Европейската мозайка. – В: География-геополитика. Първа книга. С., 1992.
- Халиков, А., 500 руски фамилии от българо-татарски произход. София, 1993.
- Хаусхофер, К., О геополитике. Работы разных лет. Москва, 2001.
- Хомяков А. Записки о всемирной истории. Москва, 1902.
- Христов, Л., Евразийският кентавър. – Философски вестник, 9, 1997.
- Христов, Л., Ориентири на културата в Европа. София, 2003.
- Христов, Л., Хоризонти и перспективи на пространството. София, 2003.
- Христов, Л., Пътят на културата. Зад посланията на източноазиатските и европейските духовни традиции. – В: Социална и културна география. София и В. Търново, 2004.
- Христов, Л., Пътят на културата. Зад посланията на източноазиатските и европейските духовни традиции. – В: Социална и културна география. София и В. Търново, 2004.
- Христов, Л., Глобализацията на света и регионализацията на малките културни общности. – Обучението по география, 2–3, 2005.
- Христов, Т., Н. Димов, Политическа география. София, 1991.
- Христов, Т., Н. Димов, География: политическа география и геополитика. – Проблеми на географията, 4, 1992.
- Христов, Т., Политикогеографски кадастър на света. – Проблеми на географията, 3–4, 1998.
- Христов, Т., Политическа география на България. София, 2001.
- Христов, Т., Македония, Западна Тракия и Добруджа. София, 2004.
- Хънтингтън, С., Сблъсък на цивилизациите. – Военен журнал, 6, 1993.
- Хънтингтън, С., Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред. София, 1999.
- Ценова, Р., Избори и избирателни системи. – В: Политология. София, 2001.
- Ценова, Р., Избирателната система и равнището на партийна фрагментация в Република България (1991–2001 г.). – Научни трудове, Издание на УНСС, т. 1, 2004.
- Чебоксаров, Н., И. Чебоксарова, Народы, расы, культуры. Москва, 1985.
- Чуков, В., Зараждане на ислямската държавност. – Международни отношения, 6, 1994.

- Шишков, С., Помациите в трите географски области – Тракия, Македония и Мизия. София, 1914.
- Шлезингер, А., Циклы американской истории. Москва, 1992.
- Шпенглер, О., Закат Европы. Москва, 1993.
- Ягья, В., Пространство в политической географии (постановка проблемы). – В: Экономическая и социальная география: проблемы и перспективы. Ленинград, 1974.
- Янков, Р., Устойчивостта на електоралните нагласи в България – елемент на социокултурната регионализация. – Социална и културна география. София–Търново, 2004.
- Янков, Р., Резултати от местните избори през 2003 г. – опит за географски анализ, <http://geocities.com>, 2005.
- Янков, Р., Електорална география на България (малък атлас). В. Търново, 2005.
- Яранов, Д., Преселническите движения на българи от Македония и Албания към източните български земи през XV до XIX в. – Македонски преглед, 2–3, 1932.
- Яранов, Д., Въпросът за етническото потекло (етногенезиса) на българите от Западна България и Македония през последните 10 години. – Македонски преглед, 1, 1934.
- Яранов, Д., Беломорска Тракия и Приморска Македония. – Год. на СУ „Св. Кл. Охридски”, ИФФ, т. 34, 1938 (преиздадена със съкращения във Военен журнал, 2, 2000; 6, 2002).
- Яранов, Д., Вътрешната колонизация в Турция. – Архив за поселищни проучвания, 1, 1939–1940.
- Яранов, Д., Средиземноморските земи и тяхната роля в историята. – Просвета, 2, 1940.
- Яранов, Д., Бялата раса в тропиците. – Просвета, 1, 1940.
- Яранов, Д., Македония или „Южна Сърбия”? – Македонски преглед, 1, 1940 (преиздадена във Военен журнал, 6, 2002; Политическа география и геополитика в оригинал. София, 2003).
- Яранов, Д., Мястото на Македония. – Македонски преглед, 4, 1941.
- Яранов, Д., Народостопанският състав на населението в Беломорската област през последните осемдесет години. – Беломорски преглед, 1, 1942.
- Яранов, Д., Македония като природно и стопанско цяло. София, 1945.
- Ясперс, К., Смысл и назначение истории. Москва, 1994.
- Agnew, J., Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society. London, 1987.
- Ancel, J., Geopolitique. Paris, 1936.
- Anderson, K., M. Domosh, S. Pile, N. Thrift, A Handbook of Cultural Geography. London, 2002.
- Arltdt, Th., Die Völker Mitteleuropas. Leipzig, 1917.
- Aron, R., Studes politique. Paris, 1952.
- Atasoy, E., A. Kadir., A Comparative Analysis of the Demographic and Socio-Cultural Aspects of the European Union and Turkey. – In: Global Changes and Regional Challenges. Third International Conference, Sofia, 2007.
- Attali, J., Lignes d’horizon, Paris, 1990.
- Barbag, I., Geografia policzna Ogolna. Warszawa, 1987.

- Bassin, M., Race contra Space: the Conflict between German Geopolitics and National Socialism. – Political Geography Quarterly, vol. 6, 1987.
- Batakliiev, I., Einige deutsche Geographen über die politischen völkischen Streitfragen zwischen den Bulgaren und den anderen Balkanfölkern. – Изв. на БГД, VIII, 1941.
- Beloch, J., Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt. Leipzig, 1886.
- Bentley, A., The Process of Government: A Study of Social Pressures. Bloomington, 1949.
- Beyme, K., Partien in Westlichen Demokratien. Zurich, 1984.
- Blaut, J., The Theory of Cultural Racism. – Antipode, 24, 1993.
- Bowman, J., The New World. New York, 1921.
- Bowman, J., Geography Versus Geopolitics. – Geographical Review, 32, 1942.
- Braudel, F., On History. Chicago, 1980.
- Braudel, F., Grammaire des civilisations. Paris, 1987.
- Braun, G., Mitteleuropa und seine Grenzmarken. Wissenschaft und Bildung. Leipzig, 1915.
- Brown, J., Surge for Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe, Durham and London, 1991.
- Brown, T., A., Stein, The Political Economy of National Elections. – Comparative Politics, 14, 1982.
- Burchard, A., Geographische Grundlagen der bulgarischen Kulturentwicklung. – Изв. на БГД, I, 1933.
- Bzezinski, Z., America's New Geostrategy. – Foreign Affairs, vol. 66, 4, Spring, 1988.
- Bzezinski, Z., Post-Communist Nationalism. – Foreign Affairs, vol. 68, 5, Winter 1989/1990.
- Cady, D., From Warism to Pacifism. Philadelphia, 1989.
- Campbel, A., P. Converse, W. Willer, D. Stokes, The American Voter, New York, 1960.
- Chaliand, G., J-P. Rageau, Atlas stratégique. Bruxelles, 1993.
- Chamberlain, H., Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts. München, 1903.
- Chivallon, C., A Vision of Social and Cultural Geography in France. – Social and Cultural Geography, Vol.4, 2003.
- Claval, P., La géographie culturelle. Paris, 1995
- Cohen, C., D. Rosenthal, A Geographical Model for Political System Analysis. – The Geographical Review, January, 1971 (публикувана със съкращения на български език във Военен журнал, 3, 1998).
- Cohen, S., Geography and Politics in a World Divided. Oxford, 1971.
- Cohen, S., Global Geopolitical Changes in the Post-Cold War Era. – Annals of the Association of American Geographers, 81, /4/, 1991.
- Cohen, S., The Emerging World Map of Peace. – In: The Political Geography of Conflict and Peace. London, 1991.
- Cox, K., R. Golledge, Behavioral Problems in Geography: A Symposium. Evanston, 1969.
- Cox, K., R. Golledge, Editorial Introduction: Behavioral Model in Geography. London, 1969.
- Cox, K., Territory, State and Politics. An Introduction to Political Geography. Part 2. Ohio, 1992.
- Cox, K., The Politics of Globalization: a Skeptic's View. – Political Geography, 11 /5/, 1992.

- Dalby, S., Post-Cold War Security in the New Europe. In: *The New Political Geography of Eastern Europe*. London, New York, 1993.
- Demangeon, A., *Le Deslin de L'Europe*. Paris, 1920.
- Demangeon, A., *L'Empire Britannique*. Paris, 1923.
- Dorpalen, A., *The World of General Haushofer. Geopolitics in Action*. New York, 1942.
- Downs, A., *An Economic Theory of Democracy*, New York, 1957.
- Dows, R., J. Hughes, *Political Sociology*, London, 1972.
- Duverger, M., *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris, 1970.
- Duverger, M., *Les parties politiques*, Paris, 1966.
- Eagleton, T., *The Idea of Culture*. Oxford, 2000.
- Easton, D., *A System Analysis of Political Life*. New York, 1965.
- Easton, D., *The New Revolution in Political Science.*—*The Amer. Pol. Scien. Rev.*, 63, 1969.
- Ebeling, F., *Geopolitik Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft. 1919–1945*. Berlin, 1994.
- Eckert, M., *Meer- und Weltwirtschaft. – Weltpolitische Bücher*. Berlin, 1929.
- Fawcett, C., *A Political Geography of the British Empire*. London, 1933.
- Febvre, L., *La terre et l'évolution humaine*. Paris, 1922.
- Fichte, J., *Reden an die deutsche Nation*. Leipzig, 1808.
- Fieckeler, P., *Grundfragen der Religionsgeographie. – Erdkunde*, V, 1, 1947.
- Fiorina, M., *Retrospective Voting in American National Elections*, New Haven, 1981.
- Fischer, A., *Zur Frage der Tragfähigkeit des Lebensraumes. – Zeitschrift für Geopolitik*. 1925.
- Fukujama, F., *The End of History. – In: The National Interest*, Summer, 1989.
- Gaddis, J., *Strategies of Containment: a Critical Appraisal of Post-War American National Security Policy*, New York, 1982.
- Gibelin, B., Y. Lacoste, *Géohistoire de l'Europe médiane*. Paris, 1998.
- Gibelin, B., *Nouvelle Géopolitique des régions françaises*. Paris, 2005.
- Gilpin, R., *War and Change in World Politics*. Cambridge, 1983.
- Glassner, M., H. de Blij, *Systematic Political Geography*, New York, 1989.
- Glassner, M., *Political Geography*. New York, 1993.
- Goblet, I., *Political Geography and the World Map*, London, 1956.
- Goguel, F., *Géographie des élections françaises: de 1870 à 1951*. Paris, 1951.
- Gold, J., *An Introduction to Behavioural Geography*. Oxford, 1980.
- Gottmann, J., *La politique des états et leur géographie*. Paris, 1952.
- Gottmann, J., *Geography*, London, 1977.
- Grabowsky, A., *Staat und Raum. Grundlegung ramlichen Denkens in der Weltpolitik*. Hamburg, 1928.
- Grabowsky, A., *Deutschland und das Weltbild der Gegenwart*. Berlin, 1928.
- Grabowsky, A., *Staatserkennntnis durch raumliches Denken. – In: Politik als Wissenschaft*, Berlin, 1930.
- Grabowsky, A., *Raum als Schicksal. Das Problem der Geopolitik*. Berlin, 1933.
- Grabowsky, A., *Der Sozialimperialismus als letzte Etappe des Imperialismus*. Basel, 1933.

- Grabowsky, A., Die Politik. Ihre Elemente und ihre Probleme. Bad Godesberg, 1948
- Grabowsky A., Die Politik im Gndriss. Freiburg-Frankfurt am Mein, 1952.
- Grabowsky, A., Staatzsverfestigung oder Staatsabbau. – Zeitschrift fur Politik, 2, 1958.
- Grabowsky, A., Raum, Staat und Geschichte. Grundlegung der Geopolitik. Koln-Berlin, 1960.
- Gray, C., The Geopolitics of Super Power. Lexington, 1998.
- Hardin, R., Street-Level Epistemology and Political Participation. – Journal of Political Philosophy, v. 10, 2003.
- Hartshorne, R., The Nature of Geography. Lancaster, 1939.
- Hartshorne, R., Perspective on the Nature of the Geography. Chicago, 1959.
- Hartshorne, R. Political Geography in the Modern World. – Journal and conflict, IV, 1, 1960.
- Harvey, D., Justice, Nature and the Geography of Difference. Oxford, 1996.
- Hasse, H., Deutsche Politik. München, 1905.
- Hassinger, H., Das geographische Wesen Mitteleuropas. Wien. 1917.
- Hassinger, H., Uber einige Beziehungen der Geographie zu den Geschichtswissenschaften. – Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreiche XXI. Wien, 1928.
- Hassinger, H., Die Geographie des Menschen (Anthropogeographie). Wien, 1937.
- Hassinger, H., Uber Beziehungen zwischen der Geographie und Kulturwissenschaften. Freiburg im Breis-gau, 1930.
- Hassinger, H., Geographische Grundlagen der Geschichte. Freiburg im Breis-gau, 1931 (уводната част на книгата е публикувана със съкращения на български език във Военен журнал, 4, 2003; Политическа география и геополитика в оригинал. София, 2003).
- Haushofer, K., Bemerkungen zum Problem der Bevölkerungsdichte auf der Erde. – Zeitschrift für Geopolitik. 1926.
- Haushofer, K., Grenzen und ihre geographische und politische Bedeutung. Berlin, 1927.
- Haushofer, K., Der Rhein. Sein Lebensraum, sein Schicksal. Berlin, 1929.
- Haushofer, K., Geopolitik der Pan-Ideen, Berlin, 1931.
- Haushofer, K., Mitteleuropa und die Welt. – Zeitschrift fur Geopolitik, 1, 1937.
- Haushofer, K., Der Kontinentalblock Mitteleuropa-Eurasien-Japan. München, 1941.
- Haushofer, K., Geopolitische Breiten- und Langsdynamik. – Zeitschrift fur Geopolitik, 8, 1943. (публикувана на български език във Военен журнал, 5, 1998; Политическа география и геополитика в оригинал. София, 2003).
- Häckel, E., Anthropogenie oder Entwicklungsgeschichte des Menschen. Leipzig, 1874.
- Hegel, G., Grundlinien der Philosophie des Rechts. Berlin, 1821.
- Hennig, R., Geopolitik – die Lehre von Staat als Lebewesen. Leipzig, 1928.
- Herberle, R., Social Movements. An Introduction to Political Sociology. New York, 1961.
- Herder, G., Ideen zu einer Philosophie der Gechichte der Menschheit. Leipzig, 1821.
- Hettner, A., Deutschlands Weltstellung. Hamburg, 1916.
- Hettner, A., Der Gang der Kulturen über die Erde. Auflage 1,2. Leipzig und Berlin, 1923, 1929.
- Hettner, A., Englands Weltherrschaft. Leipzig, 1928.
- House, J., The Frontier Zone. A Conceptional Problem for Politicians. Oxford, 1979.

- Huntington, E., *Civilization and Climate*. London, 1915.
- Huntington, S., *The Clash of Civilizations*. *Foreign Affairs*, 3, 1993.
- Johnston, R., *Political and Electoral Geography*. Sheffield, 1979.
- Johnston, R., *Political, Electoral and Spatial Systems*. London, 1979.
- Johnston, R., *Nature, State and Economy: A Political Economy of the Environment*. Portsmouth-Indianapolis, 1996.
- Jones, S., *Unified Field Theory of Political Geography*. – In: *Annals of the Association of American Geographers*. New York, 1954.
- Kant, I., *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*. – *Berlinische Monatsschrift*, November, 1784.
- Kaplan, D., *Culture Theory*. New Jersey, 1972.
- Kates, R., *Human Perception of the Environment*. – *International Social Science Journal*, 22, 1970.
- Kennedy, P., *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York, 1988.
- Kirchhoff, A., *Darwinismus, angewandt auf Völker und Staaten*. Halle, 1910.
- Kirk, W., *Historical Geography and the Concept of the Behavioral Environment*. – *Indian Geographical Journal*. Jubilee Edition, 1952.
- Kirk, W., *Problems of Geography*. – *Geography*, 48, 1963.
- Kissinger, H., *Diplomacy*. New York, 1994.
- Kjellen, R., *Stormakterna*. Stockholm, 1905.
- Kjellen, R., *Die politischen Probleme des Weltkrieges*. Leipzig, 1915.
- Kjellen, R., *Die Ideen von 1914*. Leipzig, 1915.
- Kjellen, R., *Die politischen Probleme des Weltkrieges*. Leipzig, 1915.
- Kjellen, R., *Der Staat als Lebensform*. Leipzig, 1917.
- Knight, C., *Ethnogeography and Change*. – *Journal of Geography*, 70, 1971.
- Kolossov, V., *A. Platé, La Russie partagée: géographie des élections*, *Mappemonde*, 2, 1997.
- Kosack, H.-P., *Ein Beitrag zur Methodik der Bevölkerungskarten Nationalitätenkarte von Bulgarien*. – *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, 9–10, 1937.
- Krebs, N., *Deutschland und Deutschlands Grenzen*. Berlin, 1929.
- Kretschmer, K., *Historische Geographie von Mitteleuropa*. München, 1903.
- Kristof, L., *The Origins and Evolution of Geopolitics*, *The Journ. of Conflict Resol.* 1, 1960.
- L'orbite de la Géographie de Jean Gottmann*. – *La Géographie*, spécial, Janvier, 2007.
- Lacoste, Y., *Géopolitiques des régions françaises*, Paris, 1986.
- Lacoste, Y., *Europe médiane?* – *Hérodote*, 48, 1988.
- Lacoste, Y., *Dictionnaire de géopolitique*, Paris, 1993.
- Lacoste, Y., *Geopolitique. La longue histoire d'aujourd'hui*. Paris, 2006.
- Lasswell H., *Analysis of Political Behavior: An Empirical Approach*, Oxford, 1949.
- Lipset, S. M., R. Bendix, *Social Mobility in Industrial Society*, Berkeley, 1959.
- Lipset S.M. *Political Man: The Social Bases of Politics*. Baltimore, 1960.

- List, F., *Das nationale System der politischen Ökonomie*. Jena, 1841.
- Mackinder, H., *Geographical Pivot of History*, in: *Geographical Journal*, vol. XXIII, 1904. (публикувана за първи път на български език във *Военен журнал*, 1, 1998; *Политическа география и геополитика в оригинал*. София, 2003).
- Mackinder, H., *Britain and the British Seas*. Oxford, 1907.
- Mackinder, H., *Democratic Ideals and Reality*. London, New York, 1919.
- Mackinder, H., *The Round World and the Winning of the Peace*. – *Foreign Affairs*, Vol. XXI, 4, 1943.
- Mahan, A., *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783*. London, 1890.
- Mahan, A., *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire*. Boston, 1892.
- Mahan, A., *The Interests of America in International Conditions*. London, 1910.
- Malraux, A., *Les voix du silence*. Paris, 1951.
- Malthus, T., *An Essay on the Principle of Population*. Penguin, 1971.
- Marcuse, H., *Psychoanalyse und Politik*. Frankfurt/Main, 1971.
- Mauß, O., *Politische Geographie*. Berlin, 1925.
- Mauß, O., *Zur Geographie der Kulturlandschaft*. – *Drygalski-Festschrift*, 1925.
- Mauß, O., *Politische Grenzen*. *Weltpolitische Bücherei*. Berlin, 1929.
- Mauß, O., *Umwertung des Lebensraumes*. – *Zeitschrift für Geopolitik*, 1929.
- Mauß, O., *Das Wesen der Geopolitik*. Leipzig, 1939.
- Mayo, E., *The Human Problems of an Industrial Civilization*, New York, 1933.
- McPhail, I., *Recent Trends in Electoral Geography*. – In: *Proceedings of the Sixth New Zealand Geography Conference*, 1, 1971.
- Morazé, Ch., *Les origines sacrées des sciences modernes*. Paris, 1986.
- Muir, R., *Modern Political Geography*, London, 1975, 1981.
- Muir, R., R. Paddison, *Politics, Geography and Behavior*. London, 1981.
- Murton, B., *Some Aspects a Cognitive – Behavioral Approach to Environment: A Review*. – *New Zealand Journal of Geography*, 53, 1972.
- Naumann, F., *Mitteleuropa*. Berlin, 1915.
- Nohlen, D., *Die Wahlen systeme in der Welt*, Zurich-Munhen, 1978.
- O’Loughlin, J., *The Electoral Geography of Weimar Germany: Exploratory Spatial Data Analyses (ESDA) of Protestant Support for the Nazi Party*, *Political Analysis*, 10, 2002.
- Oncken, W., *Das alte und das neue Mitteleuropa*. Berlin, 1917.
- Parker, G., *Political Geography and Geopolitics*. London, 1994.
- Parker, G., *The Geopolitics: Past, Present and Future*. London, 1998.
- Partsch, J., *Mitteleuropa*. Gotha, 1914.
- Paterson, J., *German Geopolitics Reassessed*. – *Political Geography Quarterly*. Vol. 6, 1987.
- Penck, A., *Politisch-geographische Lehren des Krieges*. *Meereskunde*. Berlin, 1905.
- Penck, A., *Über politische Grenzen*. *Rektor-Rede*. Berlin, 1917.
- Penck, A., *Die natürlichen Grenzen Rußlands*. Berlin, 1918.
- Peschel, O., *Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen*. Stuttgart, 1858.

- Petrocik, J., Reformulating the Party Coalitions: The “Christian Democratic” Republicans. – In: Center for Research in Society and Politics, Los Angeles, 4, 1998.
- Poleganova, D., An Attempt for Assessment of the Political-Geographical Aspects of National Security of Bulgaria. – In: Human Dimensions of Global Change in Bulgaria. First International Conference. Sofia, 2005.
- Popper, K., The Open Society and Its Enemies. London, 1945.
- Prescott, J., Political Geography. London, 1972.
- Ratzel, F., Die Antropogeographie. Stuttgart, 1882.
- Ratzel, F., Politische Geographie, Leipzig, 1887 (уводната част на книгата е публикувана със съкращения на български език във Военен журнал, 2, 2002).
- Ratzel, F., Mitteleuropa und Frankreich. – Geographische Zeitschrift, 1898.
- Ratzel, F., Deutschland. Leipzig, 1898.
- Ratzel, F., Das Meer als Quelle der Völkergrösse. Leipzig, 1900.
- Ratzel, F., Der Lebensraum. Tübingen, 1901.
- Ratzel, F., Über die Gesetze des räumlicher Wachstum der Staaten. Leipzig, 1901.
- Ratzel, F., Die Erde und das Leben. Bd. 1,2, Leipzig, 1901, 1902.
- Reclus, E., Nouvelle Geographie Université. Paris, 1890.
- Reclus, E., L'homme et la terre. Paris, 1908.
- Ritter, C., Über das historische Element in der geographischen Wissenschaft. Berlin, 1833.
- Roemer, J., Political Competition: Theory and Applications. Harvard, 2001.
- Roethlisberger, F., Management and Moral, Cambridge, 1941.
- Roethlisberger, F., Training for Human Relations, Boston, 1954.
- Roon, A., Grundzüge der Erdvölker und Staatenkunde. Berlin, 1837.
- Rubenstein, J., The Cultural Landscape. An Introduction to Human Geography. New York, 1994.
- Saarinen, T., Perception of the Environment, Washington, 1969.
- Sandner, G., Globale Trends zur Neustrukturierung des internationalen politischen und ökonomischen Systems aus europäischer Sicht: Die Herausbildung neuer Großräume. Bonn, 1993.
- Sartoti, G., Parties and Party systems. Cambridge, 1976.
- Sauer, C., The Morphology of Landscape. University of California Publications, 2, 1925.
- Sauer, C., Cultural Landscape. – In: Reading in Cultural Geography. Chicago, 1962.
- Scalea, D., Un' ideologia per il nuovo secolo: l'eurasiatismo. – Eurasia, agosto, 2004.
- Schaffer, O., Die Stellung der Geopolitik im Wissenschaftsganzen Anzlinger. – Zeitschrift für Geopolitik, 42, 1941.
- Schlesinger, A., The Cycles of American History. Boston, 1986.
- Schmidt, Ch., Spatial structure of industrial linkages and growth pole theory. – In: International Geography. Toronto, 1972.
- Schmitt, C., Theodor Daueblers “Nordlicht”. Drei Studien über die Elemente, den Geiste und die Aktualität des Werkes. München, 1916.
- Schmitt, C., Politische Theologie. München-Leipzig, 1922.

- Schmitt, C., Das Begriff des Politischen. Berlin-Grunewald, 1928.
- Schmitt, C., Raum und Grossraum im Völkerrecht. Leipzig, 1940.
- Schmitt, C., Staatliche Souveränität und freies Meer. – In: Das Reich und Europa, Leipzig, 1941
- Schmitt, C., Land und Meer. Leipzig, 1942.
- Schmitt, C., Der Nomos der Erde. Köln, 1950.
- Schmitt, C., Die Planetarische Spannung zwischen Ost und West. Köln, 1959.
- Schultz, H., Räume sind nicht, Räume werden gemacht. – Europa regional, 1, 1997.
- Schultze, R.-O., Wahlforschung. Wahl-soziologie. – In: Staat und Politik. Bonn, 1991.
- Sieger, R., Die geographischen Grundlagen der österreichisch-ungarischen Monarchien. Leipzig, 1915.
- Sieger, R., Zur politisch-geographischen Terminologie. – Zeitschrift Gesellschaft für Erde. Berlin. 1917.
- Siegfried, A., Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République, Paris, 1913.
- Siegfried, A., Géographie électorale du département de l'Ardeche, Paris, 1950.
- Simmons, I., Changing the Face of the Earth: Culture, Environment, History. Oxford, 1991.
- Slaveikov, P., The Ethnic Conflicts – the Struggle for Strategic Resources. – In: Global Changes and Regional Challenges. Third International Conference, Sofia, 2007.
- Soloviev, V., L' Idee russe. Paris, 1888.
- Spengler, O., Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte: I. Gestalt und Wirklichkeit. München, 1918.
- Spengler, O., Der Untergang des Abendlandes. München, 1924.
- Spengler, O., Decline of the West. New York, 1926–1928.
- Spengler, O., Politische Schriften. München, 1932.
- Spengler, O., Jahre der Entscheidung. Deutschland und die weltgeschichtliche Entwicklung. München, 1933.
- Sprout, H., The Ecological Perspective on Human Affairs with Special Reference to International Politics, Princeton, 1965.
- Spykman, N., America's Strategy in World Politics. New York, 1942.
- Spykman, N., The Geography of Peace. New York, 1944.
- Stürmer, M., Das unruhige Reich. Berlin, 1983.
- Supan, A., Die territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien. Gotha, 1906.
- Supan, A., Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie. Leipzig, 1922.
- Szűcs, J., Les trois Europes. Paris, 1985.
- Taylor, P., Progress Report: Political Geography. – Progress in Human Geography, 2, 1978.
- Taylor, P., R. Johnston, Geography of Elections. New York, 1979.
- Taylor, P., Political Geography: World Economy, Nation State and Locality. London, 1989.
- Taylor, P., Political Geography. New York, 1989, 1993.

- Teleki, P., Aktuelle Fragen internationaler Politik und die Politische Geographie. – Zeitschrift für Geopolitik, 1, 1930.
- Thiriart, J., L'Empire Eurosovietique de Vladivostok jusque Dublin. Brussell, 1988.
- Thual, F., Methodes de la geopolitique. Paris, 1996.
- Tingsten, H., Political behavior, London, 1937.
- Todorovic, M., B. Tomic., Trans-Border Cooperation in Southeast Europe: the case study of euroregion “ Nis – Sofia – Skopje Euro – Balkans”. – In: Global Changes and Regional Challenges. Third International Conference, Sofia, 2007.
- Toynbee, A., Study of History. Oxford, 12 vols., 1934–1961.
- Traykov, T., Ethno-Confessional Communities on the Balkans and Development of Integration Processes in Europe. – In: Human Dimensions of Global Change in Bulgaria. First International Conference. Sofia, 2005.
- Trubezkoi, N., Rußland als Großmacht, Berlin, 1913.
- Tucker, I., A History of Imperialism. New York, 1920.
- Tuppen, J., Chirac's France 1986–88: Contemporary Issues in French Society. Basingstoke, 1991.
- Vallaux, C., Geographie sociale. Del Sol et l'Etat. Paris, 1911.
- Vidal de la Blache, P., Les gernes de via dans la geographie humaine. – Annales de la geographie, 20, 1922.
- Vidal de la Blache, P., Principes de geographie humaine. Paris, 1922.
- Vladimirova, P., Relationships “Center–Periphery“ at Electoral Behavior of Population in Sofia. – In: Global Changes and New Challenges of 21th Century. Second International Conference. Sofia, 2006.
- Wallerstein, I., Geopolitics and Geoculture: Essays on Changing World System. Cambridge, 1992.
- Watson, J. B., Behaviorism. New York, 1924.
- Watson, J. B., Psychology as the Behaviorist Views It. – Psychological Review, 20, 1913.
- Watson, J.W., Perception and Place. – Geographical Journal, 141, 1975.
- White, G., Economic Aspects of Flood Forecasting. – Transactions of the American Geophysical Union, 20, 1939.
- White, G., Human Adjustment of Flood: A Geographical Approach to the Flood Problem in the United States, Research Paper 29, Chicago, 1942.
- White, L., The Evolution of Culture. New York, 1959.
- Woeikow, A., Verteilung der Bevölkerung auf der Erde unter dem Einfluß der Naturverhältnisse und der menschlichen Tätigkeit, in Peternanns Mitteilungen. 1906.
- Wolpert, J., The Decision Process in Spatial Perspective. – Annals of the Association of American Geographers, 54, 1964.
- Wolpert, J., Departures from the usual Environment in Locational Analysis. – Annals of the Association of American Geographers, 60, 1970.
- Wright, J., Terrae Incognitae: The Place of the Imagination in Geography. – Annals of the Association of American Geographers, 37, 1947.

Wright, J., *Human Nature in Geography*, Cambridge, Harvard, 1966.

Yammamoto, A., *Cultural Spaces in Everyday Life: An Anthropology of Common sense Knowledge*. Kansas, 1979.

Zhecheva, K., *Political Nationalism and Localism in the Globalization Epoch*. – In: *Global Changes and Regional Challenges*. Third International Conference, Sofia, 2007.